

The Holy See

IOANNES PAULUS PP. II

DIVES IN MISERICORDIA

Biskupom, knazom a veriacim celej Katolíckej Cirkvi o Božom milosrdenstve

CTIHODNÍ BRATIA,
MILOVANÍ SYNOVIA A DCÉRY,
POZDRAV A APOŠTOLSKÉ POŽEHNANIE!
I.

"Kto mňa vidí, vidí Otca" (Jn 14,9)

Zjavenie milosrdenstva

1. Bohatý na milosrdenstvo¹ je Boh, ktorého nám Ježiš Kristus zjavil ako Otca: ba tento jeho Syn nám ho v sebe samom názorne ukázal. ² Treba tu pripomenúť chvíľu, keď Filip, jeden z dvanástich apoštolov, požiadal Krista: "Pane, ukáž nám Otca a to nám postačí"; a Kristus mu na to odpovedal: "...toľký čas som s vami a nepoznáš ma?... Kto vidí mňa, vidí Otca." ³ Tieto slová boli vyslovené v poslednom rozhovore, ktorým sa Kristus lúčil so svojimi pri veľkonočnej večeri, po ktorej nasledovali udalosti tých posvätných dní, v ktorých raz navždy bolo treba dokázať, že "Boh, bohatý na milosrdenstvo, pre svoju nesmiernu lásku, ktorou nás miluje, hoci sme boli pre hriechy mŕtvi, oživil nás s Kristom".⁴

Podľa náuky Druhého vatikánskeho koncilu som venoval svoju encykliku *Redemptor hominis* pravde o človekovi, ktorá sa nám vo svojej plnosti a hĺbke stáva jasnou v Kristovi. Teraz však, v týchto vážnych a ťažkých dňoch, ma pobáda iná, nie menej vážna potreba, totiž zasa v tom istom Kristovi objaviť tvár Otca, ktorý je vskutku "Otec milosrdenstva a Boh všetkej útechy".⁵ V konštitúcii *Gaudium et spes* totiž čítame: "Kristus, nový Adam... v plnej miere odhaľuje človeka samému človeku a dáva mu najavo jeho vznešené povolanie"; toto však uskutočňuje práve tým, že "zjavuje tajomstvo Otca a jeho lásky".⁶ Tieto slová Koncilu veľmi jasne dosvedčujú, že nemožno predstaviť človeka v plnej dôstojnosti jeho prirodzenosti bez úplného zamerania na Boha, a to nielen iba teoreticky, ale v celej životnej skutočnosti. Lebo človek a jeho najvyššie povolanie sa ozrejmuje v Kristovi skrze zjavenie tajomstva Otca a jeho lásky.

Preto je zaiste vhodné venovať sa teraz tomuto tajomstvu: povzbudzuje nás k tomu mnohonásobná skúsenosť Cirkvi a dnešných ľudí: vyžadujú to aj úpenlivé prosby mnohých ľudských srdc, taktiež ich bolesti a nádeje, ich úzkosti a očakávania. Ak je pritom pravdou to, čo som uviedol v encyklike *Redemptor hominis*, totiž že v určitom zmysle každý človek je cestou pre Cirkev, tak potom evanjelium a celá tradícia stále v tejto dobe pripomínajú, že máme túto cestu s jednotlivými ľuďmi vykonať tak, ako ju označil Kristus, keď v sebe samom zjavil Otca a jeho lásku. ⁷ Kedykoľvek sa teda v Ježišovi Kristovi zameriava na človeka tá cesta, ktorá bola v rámci premenlivých dobových pomerov raz navždy zverená Cirkvi, vždy sa ide v ústrety Otcovi a jeho láske. Druhý vatikánsky koncil túto pravdu vzhľadom na naše časy znova potvrdil.

Čím viac sa však poslanie Cirkvi obracia na človeka, t.j. čím viac sa tak povediac, stáva antropocentrickým (považujúc za stred svojej činnosti človeka), tým viac sa musí upevniť a zdokonaľiť v teocentrickom zmysle (považujúc za svoj základ a stred Boha): musí byť totiž v Ježišovi Kristovi zamerané na Otca. Hoci sa vyskytli rozličné ľudské mienky a smery tak v minulosti, ako aj v novších časoch, ba i teraz jestvujú snahy, ktoré chcú rozdeliť alebo priam uviesť do protikladu teocentrizmus a antropocentrizmus, Cirkev sa v dejinách ľudstva usiluje podľa Kristovho príkladu spojiť ich do vnútornej a súladnej jednoty. Toto je jedna zo základných myšlienok, azda práve tá najzávažnejšia v učení posledného Koncilu. Keď teda v terajšom úseku cirkevných dejín vidím svoju hlavnú úlohu v tom, aby som uskutočňoval náuku tohto Koncilu, musím sa s vierou, s otvorenou myslou a s ochotným srdcom hlásiť k tejto základnej myšlienke. Už v spomenutej encyklike *Redemptor hominis* som sa pokúsil poukázať na to, že hlbšie a mnohonásobne bohatšie poznanie Cirkvi, ktoré je tiež ovocím koncilu, má našu myseľ a naše srdce vo väčšej miere otvoriť Kristovi. Dnes chcem znova prízvukovať, že nik sa nemôže takto otvoriť Kristovi - ktorý ako Vykupiteľ sveta plne odhaľuje človeka človeku - iba pomocou dokonalejšieho vzťahu k Otcovi a k jeho láske.

Stelesnené milosrdenstvo

2. Boh, ktorý "prebýva v neprístupnom svetle",⁸ predsa sa prihovára človekovi rečou celého vesmíru: "Veď to, čo je v ňom neviditeľné - jeho večnú moc a božstvo - možno od stvorenia sveta rozumom poznávať zo stvorených vecí."⁹ Toto nepriame a nedokonalé poznanie je výsledkom činnosti rozumu, ktorý hľadá Boha pomocou tvorov, pričom vychádza z viditeľného sveta, avšak neznamená "vidieť Otca". Lebo "Boha nikto nikdy nevidel", hovorí svätý Ján, aby túto pravdu tým viac zdôraznil, takže "len jednorodený Boh, ktorý je v lone Otca, ten o ňom priniesol zvest"¹⁰ Toto "zvestovanie" zjavuje Boha v nevyspytateľnom tajomstve jeho života - ako jedného a trojosobného - ktorý prebýva v neprístupnom svetle.¹¹ Týmto Kristovým "zvestovaním" však poznávame Boha predovšetkým v jeho láske voči človekovi, t.j. v jeho "ľudomilnosti".¹² V nej sa totiž "jeho neviditeľná bytosť" význačným spôsobom stáva "viditeľnou", v neporovnateľnej miere viditeľnejšou než vo všetkých ostatných dielach, "ktoré stvoril": lebo sa stáva viditeľnou v Kristovi a skrze Krista, v jeho skutkoch a slovách a konečne v jeho smrti na kríži a v jeho zmŕtvychvstaní.

Takto sa v Kristovi a skrze Krista jedinečným spôsobom prejavuje Boh vo svojom milosrdenstve;

zdôrazňuje sa totiž tá Božia vlastnosť, ktorú už Starý zákon pomocou rozličných obrazov a výrazov nazval "milosrdenstvom". Tejto starozákonnej tradícii o Božom milosrdenstve dáva Kristus konečno platný zmysel. Nielenže hovorí o milosrdenstve a vysvetľuje ho príkladmi i podobenstvami, ale predovšetkým ho v sebe samom stelesňuje a vo svojej osobe predstavuje. Lebo v istom zmysle on sám je milosrdenstvo. Ktokoľvek teda to milosrdenstvo v ňom vidí a nájde, tomu sa Boh zvláštnym spôsobom stane "viditeľný" ako Otec, ktorý je "bohatý na milosrdenstvo".¹³

Tak sa zdá, že zmýšľanie ľudí terajšieho veku - azda viac než predtým - sa stavia do protivy voči Bohu milosrdenstva a snaží sa odstrániť zo života a zo srdca človeka aj myšlienku milosrdenstva. Lebo slovo a náplň milosrdenstva akoby znamenali obmedzenie pre človeka, ktorý v dôsledku nesmierneho a predtým nepoznaného pokroku vedy a techniky teraz oveľa väčšmi rozšíril svoje panstvo a podrobil si i ovládol zem. ¹⁴ Toto ovládanie zeme, ktoré sa niekedy chápe len jednostranne a povrchno, akoby nenechávalo nijaké miesto pre milosrdenstvo. V tomto ohľade však môžeme užitočne poukázať na "položenie človeka v súčasnom svete", ktoré je opísané v úvodnej časti konštitúcie Gaudium et spes. Medziiným tam čítame tieto výroky: "Za takýchto okolností (o ktorých je reč v predchádzajúcej časti konštitúcie) dnešný svet sa javí mocným a zároveň slabým, schopným urobiť to najlepšie alebo to najhoršie; otvára sa mu cesta k slobode alebo k otroctvu, k pokroku alebo k úpadku, k bratstvu alebo k nenávisti. Okrem toho človek si uvedomuje, že je jeho úlohou, aby správne usmerňoval sily, ktoré on sám vyvolal a ktoré ho môžu privaliť alebo mu môžu slúžiť." ¹⁵

Položenie terajšieho sveta ukazuje nielen také zmeny, ktoré dávajú nádej na lepšiu budúcnosť ľudí na tejto zemi, ale aj viacero takých hrozieb, ktoré ďaleko prevyšujú všetky doteraz poznané nebezpečenstvá. Cirkev síce na tieto hrozby pri rozličných príležitostiach neustále poukazuje (napr. vo vyhláseniach pred OSN, UNESCO, FAO a inde). Pritom však musí o týchto hrozbách uvažovať aj vo svetle pravdy, ktorú dostala od Boha.

Lebo v Kristovi zjavená pravda o Bohu ako o "otcovi milosrdenstva"¹⁶ nám dovoľuje "vidieť" ho ako veľmi blízkeho človeku, najmä keď človek trpí a je vystavený nebezpečenstvu vzhľadom na svoj život a na svoju dôstojnosť. Z tohto dôvodu sa v terajšom položení Cirkvi a sveta mnohí ľudia - a ich združenia - vedení živým citom viery takrečeno samočinne obracajú na Božie milosrdenstvo. Bezpochyby ich k tomu mocne pobáda sám Kristus, ktorý skrze svojho Ducha účinkuje v ľudských dušiach. Lebo tajomstvo Boha ako "Otca milosrdenstva", ktoré on zjavil, sa v terajších okolnostiach človečenstva stáva pre Cirkev akousi zvláštnou výzvou.

Preto touto encyklikou chcem nadviazať na túto výzvu; chcem čerpať z toho, čo hovorí jeho večne platné a pritom vo svojej jednoduchosti a hĺbke neporovnateľné zjavenie a viera, aby som tak pred Bohom a pred ľuďmi znova poukázal na veľké starosti našej doby.

Lebo viera a zjavenie nás napomínajú, aby sme na tajomstvo Boha ako na "Otca milosrdenstva" nehládali len akoby teoreticky, ale aby sme sa k tomuto milosrdenstvu v Kristovom mene a spolu s

Kristom vrúcne utiekali. Či nám Kristus azda nepovedal, že náš Otec, "ktorý vidí v skrytosti",¹⁷ stále od nás čaká, aby sme sa v každej svojej núdzi obrátili na neho, aby sme vždy vybadali jeho tajomstvo, totiž tajomstvo Otca a jeho lásky?¹⁸

Preto si želim, aby nasledujúce úvahy priviedli ono tajomstvo bližšie ku všetkým a aby vyzneli ako úpenlivá prosba Cirkvi o milosrdenstvo, ktoré človek a terajší svet tak veľmi potrebujú. A skutočne ho potrebujú, aj keď o tom často ani nevedia.

II.

Mesiášske posolstvo

Začiatok Kristovho verejného účinkovania

3. Pred svojimi krajanmi v mestečku Nazarete poukázal Kristus na výroky proroka Izaiáša: "Duch Pána je nado mnou, lebo ma pomazal, aby som hlásal evanjelium chudobným. Poslal ma oznámiť zajatým, že budú prepustení, a slepým, že budú vidieť; utláčaných prepustiť na slobodu a ohlásiť Pánov milostivý rok."¹⁹ U Lukáša sú tieto výroky Pána Ježiša uvedené ako jeho prvý mesiášsky prejav, po ktorom nasledujú skutky a slová, ktoré poznáme z evanjelia. Týmito skutkami a slovami Kristus sprítomňuje Otca medzi ľuďmi. Je veľmi dôležité všimnúť si, že medzi týmito ľuďmi sú predovšetkým chudobní, ktorí nemajú dostatočné prostriedky na živobytie, ďalej tí, čo sú pozbavení slobody, taktiež slepí, ktorí nemôžu hľadiť na krásu stvorených vecí, potom takí, čo trpia následkom duševnej úzkosti alebo sociálnej nespravodlivosti, a napokon i hriešnici. Najmä pre týchto ľudí sa stáva Mesiáš veľmi ľahko pochopiteľným znakom Boha, ktorý je láska, znakom samého Otca. A v tomto viditeľnom znaku môžu aj dnešní ľudia - práve tak ako ľudia vtedajšej doby - vidieť Otca.

Je pozoruhodné aj to, že keď poslovia Jána Krstiteľa pristúpili k Ježišovi a spýtali sa ho: "Ty si ten, ktorý má prísť, alebo máme čakať iného?"²⁰ - on sa odvolával na to isté svedectvo, ktorým v Nazarete začal svoju učiteľskú činnosť, a odpovedal im: "Choďte a oznámte Jánovi, čo ste videli a počuli: Slepí vidia, chromí chodia, malomocní sú čistí, hluchí počujú, mŕtvi vstávajú a chudobným sa hlása evanjelium." A v závere svojej odpovede dodal: "A blahoslavený je, kto sa na mne nepohorší."²¹

Ježiš najmä spôsobom svojho života a svojimi skutkami ukázal, ako je prítomná láska v našom svete: tá láska, ktorá je činná, ktorá sa obracia na človeka a vzťahuje sa na všetko, čo patrí k ľudskej bytosti. Túto lásku možno skúsiť najmä vtedy, keď prichádza do styku s chorobou, krivdou, núdzou a vôbec s celým tým historickým "stavom človečenstva", ktorý znamená rozličnú fyzickú i mravnú ohraničenosť a krehkosť človeka. Vzhľadom na spôsob a rozsah, akým sa táto láska prejavuje, v biblickej reči sa nazýva "milosrdenstvom".

Kristus nám zjavuje Boha, ktorý je Otcom a je "láskou", ako to zdôraznil svätý Ján vo svojom prvom liste;²² zjavuje nám Boha, ktorý je "bohatý na milosrdenstvo", ako to čítame u svätého Pavla.²³ Táto pravda nie je iba dajaké poučenie, ale je to dôležitá skutočnosť, ktorú nám Kristus predstavuje. Sprítomniť Otca ako lásku a milosrdenstvo znamená u Krista základné

uskutočňovanie jeho mesiášskeho poslania; potvrdzujú to jeho slová, ktoré povedal najprv v nazaretskej synagóge, potom pred svojimi učeníkmi a pred tými, ktorých Ján Krstiteľ vyslal k nemu.

Primerane tomu, že Ježiš ohlasuje prítomnosť Boha ako Otca, lásku a milosrdenstvo, vyvolil si milosrdenstvo za jeden z hlavných predmetov svojej učiteľskej činnosti. Podľa svojho zvyku aj tu učí "v podobenstvách", ktoré lepšie objasňujú vlastnú podstatu vecí. Stačí spomenúť podobenstvo o márnotratom synovi²⁴ alebo o milosrdnom Samaritánovi²⁵ alebo - opačne - aj podobenstvo o nemilosrdnom sluhovi. ²⁶ V Kristovom učení sa nachádzajú aj viaceré iné miesta, ktoré vždy nejakým iným spôsobom osvetľujú lásku a milosrdenstvo. Pred oči nám tu vystupuje dobrý pastier, ktorý ide hľadať stratenú ovцу, ²⁷ alebo žena, ktorá vymetie dom, aby našla stratenú drachmu. ²⁸ Tieto stránky Kristovho učenia podáva podrobnejšie evanjelista Lukáš, takže jeho evanjelium dostalo čestný titul "evanjelium milosrdenstva".

Keď sa tu však hovorí o hlásaní náuky, vzniká veľmi dôležitá otázka o význame a obsahu slov a pojmov, predovšetkým o pochopení pojmu milosrdenstva (v jeho vzťahu k láske). Lebo správne chápanie týchto pojmov je akoby kľúčom k pochopeniu pravej podstaty milosrdenstva. A na tom nám veľmi záleží. Avšak prv než venujeme ďalšiu úvahu tejto veci, aby sme určili význam slov a vlastný zmysel pojmu milosrdenstva, musíme si uvedomiť, že keď Kristus zjavoval milosrdnú lásku Boha, zároveň žiadal od ľudí, aby sa vo svojom živote dali viesť láskou a milosrdenstvom. Táto požiadavka patrí k podstate mesiášskeho posolstva a tvorí jadro evanjeliovej etiky. Kristus-Učiteľ to vyhlasuje aj vo forme prikázania, ktoré označuje ako "najväčšie a prvé",²⁹ aj vo forme blahoslavenstva, keď v reči na hore hovorí: "Blahoslavení milosrdní, lebo oni dosiahnu milosrdenstvo." ³⁰ Takto mesiášske posolstvo o milosrdenstve má zvláštnu povahu: aj božskú, aj ľudskú. V Kristovi sa splnili mesiášske proroctvá aj v tom zmysle, že sa stal vtelenou láskou, ktorá sa prejavuje najmä voči kajúcim úbohým hriešnikom. Takto sprítomňuje a v plnšej miere nám ukazuje Otca, ktorý je Boh "bohatý na milosrdenstvo". Pre ľudí však je Kristus vzorom milosrdnej lásky voči blíznym, takže svojimi skutkami oveľa dôraznejšie než slovami prízvukuje výzvu k milosrdenstvu, ktoré je jednou z nevyhnutných zložiek "evanjeliovej etiky". Tu nejde iba o to, aby sa splnilo určité prikázanie alebo požiadavka mravnej povahy, ale aby sa splnila veľmi dôležitá podmienka toho, aby Boh mohol ľuďom prejavit' svoje milosrdenstvo: "...milosrdní... dosiahnu milosrdenstvo."

III.

Starý zákon

Pojem milosrdenstva v Starom zákone

4. Pojem milosrdenstva má v Starom zákone dlhé a bohaté dejiny. Musíme si ich pripomenúť, aby tým väčšmi zažiarilo milosrdenstvo, ktoré Kristus zjavil. Keď ho svojimi skutkami a slovami prejavoval, hovoril s ľuďmi, ktorí nielenže poznali pojem milosrdenstva, ale ako Boží ľud starej zmluvy vo svojich dlhodobých dejinách toto Božie milosrdenstvo zvláštnym spôsobom zakúsili. Túto skúsenosť malo aj celé spoločenstvo, aj jednotliví ľudia.

Izrael bol totiž ľuďom zmluvy uzavretej s Bohom, ktorú tento ľud častejšie porušoval. Keď si však uvedomil svoju neveru - lebo v jeho dlhých dejinách nechýbali proroci a iní, ktorí toto povedomie vzbudzovali - vtedy sa dovoľával milosrdenstva. Knihy Starého zákona nám o tom podávajú veľa dôkazov. Z vážnejších takýchto udalostí a rečí možno pripomenúť: začiatok dejín Sudcov, [31](#) čiastku Micheášovho proroctva, [33](#) potešujúce prísluby Izaiášove, [34](#) úpenlivé prosby Židov odvedených do zajatia, [35](#) obnovu zmluvy po návrate zo zajatia. [36](#)

Je veľmi závažné, že proroci, ktorí vzhľadom na hriechy ľudu často hovoria o milosrdenstve, výrazne ho spájajú s myšlienkou na Božiu lásku. Pán miluje Izraela láskou jedinečného vyvolenia, nežnosťou podobnou manželskej; [37](#) preto mu odpúšťa viny, i neveru a zradu. Ak zbadá ľútosť a opravdivé pokánie, znova berie svoj ľud na milosť. [38](#) V náuke prorokov milosrdenstvo znamená zvláštnu moc lásky, ktorá premôže hriech a neveru vyvoleného ľudu.

Pri tomto všeobecnom "spoločenskom" položení sa milosrdenstvo javí ako zložka zodpovedajúca vnútornej skúsenosti jednotlivých ľudí, ktorí sa nachádzajú v hriechu a ktorí znášajú rozličné bolesti a nešťastia. Tak fyzické zlo, ako i morálne, t.j. hriech, dávajú podnet na to, že synovia a dcéry Izraela sa utiekajú k Pánovi a vzývajú jeho milosrdenstvo. Tak sa k nemu obracia Dávid v povedomí veľkosti svojho prečinu. [39](#) Podobne i Jób, ktorý sa vo svojom hroznom stave najprv vzpieral, sa k nemu utieka. [40](#) Na neho sa obracia aj Ester, keď sa dozvie o smrteľnom nebezpečenstve, ktoré hrozí jej ľudu. [41](#) Okrem týchto príkladov sú v knihách Starého zákona aj iné. [42](#)

Toto mnohonásobné presvedčenie celej pospolitosti a v nej i jednotlivcov, ktoré sa v priebehu vekov prejavuje v celom Starom zákone, má pôvod v dávnej skúsenosti vyvoleného ľudu, ktorú nadobudol v dobe otroctva: Pán zhliadol na biedu svojho zotročeného ľudu, počul jeho volanie, videl jeho utrpenie a rozhodol sa, že ho vyslobodí. [43](#) V tejto záchrane, ktorú vykonal Pán, videl prorok jeho lásku a milosrdenstvo. [44](#) Tu je ozaj zakotvená istota celého národa a každého jeho člena: v Božom milosrdenstve, ktoré možno vzývať v každej úzkosti.

K tomu pristupuje skutočnosť, že bieda človeka pozostáva aj v jeho hriechu. Toto nešťastie skúsil národ Starého zákona čoskoro po svojom vyslobodení, keď si postavil zlaté teľa. Toto zločinné porušenie zmluvy však premohol sám Pán, keď Mojžišovi slávnostne vyhlásil: "Pán, Pán je milostivý a láskavý Boh, zhovievavý a veľmi milosrdný a verný." [45](#) Vyvolený ľud a každý jeho člen z tohto základného zjavenia čerpal silu a dôvod na to, aby sa po každom previnení obrátil k Bohu a pripomenul mu, čo o sebe sám jasne zjavil, a aby ho prosil o odpustenie. [46](#)

Takto Pán skutkami a slovami prejavoval svoje milosrdenstvo od počiatku dejín toho národa, ktorý si vyvolil a ktorý aj v ďalšom priebehu svojich dejín sa stále s dôverou obracal na Božie milosrdenstvo tak vo svojich biedach, ako aj pri povedomí vlastnej viny. V milosrdenstve Pána voči svojim sa takto prejavuje všetka rozmanitosť a jemné odtienky lásky: je ich otcom, [47](#) lebo Izrael je

jeho prvorodeným synom; [48](#) je aj snúbencom tej, ktorú prorok označuje novým menom: ruhama, t.j. "veľmi milovaná", lebo dosiahne milosrdenstvo. [49](#)

Aj keď Pán roztrpčený nevernosťou svojho ľudu sa rozhoduje, že ho opustí, predsa vo svojej nežnosti a veľkodušnosti voči ľudu zabúda na hnev. [50](#) Preto je pochopiteľné, že autori žalmov, keď chcú Boha najviac oslavovať, ospevujú Boha lásky a nežnosti, milosrdenstva a vernosti. [51](#) Z toho všetkého vyplýva, že milosrdenstvo nielenže patrí k samému pojmu Boha, ale určuje aj celý život izraelského národa a jeho jednotlivých synov i dcér: je podstatou nežného vzťahu k ich Pánovi, podstatou ich rozhovoru s ním. V tomto ohľade majú všetky knihy Starého zákona pre milosrdenstvo veľké množstvo výrazov. Azda by bolo ťažké hľadať v týchto knihách iba rozumovú odpoveď na otázku, čo je vlastne milosrdenstvo samo osebe. Predsa však slová, ktoré sa tam používajú, môžu nás o tom veľmi poučiť. [52](#)

Starý zákon oslavuje Pánovo milosrdenstvo mnohými slovami, ktoré sú významom podobné, ale svojou zvláštnou náplňou sa od seba odlišujú. Možno však povedať, že všetky - a zo všetkých strán - smerujú k jednej hlavnej myšlienke: vyjadriť nadprirodzené bohatstvo milosrdenstva a súčasne ho v mnohonásobnej podobe priblížiť človekovi. Starý zákon povzbudzuje trpiacich ľudí, predovšetkým však hriešnikov - ale aj celý Izrael, ktorý uzavrel s Bohom zmluvu - aby vzývali milosrdenstvo, a pripomína im, aby to konali s plnou dôverou: spomína totiž milosrdenstvo práve v dobe úpadkov a duševnej skleslosti. Taktiež vzdáva Bohu vďaky a chválu za milosrdenstvo, kedykoľvek sa účinne prejavilo v živote národa alebo ktoréhokoľvek človeka.

Týmto spôsobom je milosrdenstvo v určitom zmysle v protiklade k božskej spravodlivosti a často sa javí voči nej nielen ako mocnejšie, ale aj ako hlbšie. Už Starý zákon učí, že spravodlivosť je síce u človeka opravdivou čnosťou a v Bohu podstatnou dokonalosťou, predsa však láska je "vynikajúcejšia", lebo je prvá a základná. Možno povedať, že láska zmierňuje spravodlivosť a zasa spravodlivosť vlastne slúži láske. Táto prednosť a vznešenosť lásky pred spravodlivosťou je príznačná pre celé zjavenie a prejavuje sa práve milosrdenstvom. Žalmistom a prorokom to bolo také jasné, že nakoniec samo slovo spravodlivosť znamenalo pre nich spásu, ktorú uskutočnil Pán a jeho milosrdenstvo. [53](#) Milosrdenstvo sa teda odlišuje od spravodlivosti, avšak neprotiví sa jej, ak uznávame v dejinách človeka - ako to Starý zákon skutočne robí - prítomnosť Boha, ktorý ako Stvoriteľ prechováva zvláštnu lásku voči svojim stvoreniam. Veď láska svojou podstatou vylučuje nenávisť a prianie zla voči tomu, komu sa raz darovala: "nič nemáš v nenávisti z toho, čo si učinil".[54](#) Tieto slová odhaľujú hlboký základ vzťahu medzi Božou spravodlivosťou a milosrdenstvom vzhľadom na človeka a na svet. Okrem toho zdôrazňujú, že oživujúce korene a konečné príčiny tohto vzťahu treba hľadať a odvodzovať zo samého "začiatku" vecí, z tajomstva stvorenia. Už v Starom zákone predpovedajú plné zjavenie Boha, ktorý "je láska".[55](#)

S tajomstvom stvorenia však súvisí tajomstvo vyvolenia. Ono poznačilo dejiny toho národa, ktorého duchovným otcom - na základe svojej záslužnej viery - je Abrahám. Skrze tento národ, ktorý prechádza dejinami Starého i Nového zákona, sa vzťahuje toto tajomstvo vyvolenia na

každého človeka a na celú nesmiernu ľudskú rodinu. "Láskou odvekou som t'a miloval, preto som ti zachoval priazeň." ⁵⁶ "Nech sa i vrchy odstúpia... moja milosť od teba neodstúpi, zmluva môjho mieru sa neotrásie." ⁵⁷ Táto pravda, oznámená svojho času Izraelu, poskytuje pohľad na celé ľudské dejiny tak v zmysle časnom, ako aj eschatologickom. ⁵⁸ Kristus potom zjavuje Otca v tomto pohľade a v tomto stave duševnej prípravy, ako ju dosvedčujú mnohé stránky spisov Starého zákona. Na záver tohto zjavenia v predvečer svojej smrti hovorí apoštolovi Filipovi: "...toľký čas som s vami a nepoznáš ma?... Kto mňa vidí, vidí Otca." ⁵⁹

IV.

Nový zákon

PODOBENSTVO O MÁRNOTRATNOM SYNOVI

Podobnosť

5. Hneď na začiatku Nového zákona sa ozýva Evanjelium svätého Lukáša jedinečným súzvukom dvoch prejavov vzťahujúcich sa na Božie milosrdenstvo. Nachádza v nich mocnú ozvenu celá tradícia Starého zákona. Vyznievajú v nich rečové výrazy, ktoré v starých knihách majú rozličnú náplň. Vidíme Máriu, ktorá pri vstupe do Zachariášovho domu celým srdcom velebí Pána "pre jeho milosrdenstvo", na ktorom majú účasť "z pokolenia na pokolenie" tí ľudia, čo žijú v Božej bázni. Hneď potom, keď oslavuje vyvolenie Izraela, vyzdvihuje milosrdenstvo, na ktoré stále pamätá ten, ktorý si ho vyvolil. ⁶⁰ Neskôr, pri narodení Jána Krstiteľa, jeho otec Zachariáš v tom istom dome zvelebuje Izraelovho Boha a vychvaľuje ho, lebo "preukázal milosrdenstvo našim otcom a pamätá na svoju svätú zmluvu".⁶¹

Podľa náuky samého Krista sa však tento obraz, prijatý zo Starého zákona ako dedičstvo, stáva jednoduchší a vnútornejší. Azda jasnejšie to vysvitne z podobenstva o márnotratnom synovi, ⁶² kde je podstata Božieho milosrdenstva veľmi priezračne vysvetlená, i keď samo slovo milosrdenstvo sa tam (v pôvodine) nevyskytuje. Tomuto cieľu slúži nielen reč, rovnaká ako v knihách Starého zákona, ale aj podobnosť, ktorá nám umožňuje pochopiť tajomstvo milosrdenstva v dojímavom prípade, v ktorom sa prejavuje otcova láska voči márnotratnému a hriešnemu synovi.

Tento syn, ktorý dostáva od otca svoj dedičný podiel a po odchode z domu ho v ďalekom kraji "hýrivým životom" premárni, je v určitom zmysle človekom ktorejkoľvek doby, počnúc už tým, ktorý ako prvý stratil dedičstvo milosti a pôvodnej spravodlivosti. Podobnosť sa tu javí v tom najširšom rozmere. Lebo podobenstvo sa nepriamo vzťahuje na každé porušenie zmluvy lásky, na každú stratu milosti, na každý hriech. V tomto porovnaní sa menej prízvukuje nevernosť celého izraelského národa, ako je to v tradícii prorokov, hoci podobnosť s márnotratným synom by sa dala vzťahovať aj na túto neveru. Syn "keď všetko premrhal... začal trieť núdzu", a to tým väčšmi, že "v tom kraji", kam sa po opustení otcovského domu odobral, nastal veľký hlad. Za týchto okolností "žiadal si nasýtiť sa" čímkoľvek, čím by to bolo bývalo možné, prípadne aj "strukmi, čo žrali svine", ktoré on pásol pre jedného "obyvateľa tej krajiny". Ale aj tieto mu boli odopreté.

Podobnosť tu jasne odbočuje do vnútra človeka. Ved' podiel, ktorý tento syn dostal od otca, pozostáva z určitého množstva hmotného majetku. Avšak oveľa dôležitejšia než majetok bola tu

jeho dôstojnosť syna v otcovskom dome. Preto polozenie, do ktorého sa po premrhaní majetku⁹ dostal, mu malo pripomenúť stratu tejto dôstojnosti. Predtým na ňu zaiste nepomyslel, keď žiadal otca o vydanie dedičského podielu, aby mohol odísť. Zdá sa, že ani teraz si ju neuvedomuje, keď v sebe hovorí: "Koľko nádenníkov u môjho otca má chleba nazvyš, a ja tu hyniem od hladu."

Svoje polozenie totiž posudzuje podľa dobra, ktoré stratil, takže ho už "nemá", kým nádenníci v dome jeho otca ho "majú". Tieto slová odhaľujú predovšetkým jeho zameranie na hmotný majetok. Ale pod nimi sa skrýva smutný stav premrhanej dôstojnosti a vedomie strateného synovstva. Vtedy sa konečne vzbudí v ňom odhodlanie: "Vstanem, pôjdem k svojmu otcovi a poviem mu: Otče, zhršil som proti nebu i voči tebe. Už viac nie som hoden volať sa tvojím synom. Prijmi ma ako jedného zo svojich nádenníkov." ⁶³ Tieto slová jasnejšie poukazujú na podstatu hlavnej ťažkosti. Nedostatok hmotných prostriedkov, v ktorom sa márnوترatný syn ocitol pre svoju ľahkomyseľnosť a pre svoju vinu, mu dopomohol k pochopeniu strateného postavenia. Keď sa konečne odhodlal vrátiť sa do otcovho domu, aby prosil o prijatie - už nie síce právom syna, ale za podmienok ktoréhokoľvek nádenníka - navonok sa zdá, že to robí pre hlad a biedu, do ktorej upadol; ale ten dôvod je preniknutý vedomím väčšej straty, lebo byť nádenníkom v dome svojho otca je zaiste veľké uponíženie a zahanbenie. Avšak márnوترatný syn je ochotný prijať toto uponíženie a hanbu.

Dobre vie, že mu neostalo nijaké právo, iba byť nádenníkom v otcovskom dome. Rozhoduje sa v plnom vedomí toho, čo si zaslúžil a na čo ešte mohol mať nárok podľa zásad spravodlivosti. Toto uvažovanie však dokazuje, že v povedomí márnوترatného syna vznikol pocit stratenej dôstojnosti, najmä tej dôstojnosti, ktorá vyplýva zo vzťahu syna k otcovi. V takejto nálade sa vydáva na cestu.

V podobenstve o márnوترatnom synovi sa ani raz nevyskytuje slovo spravodlivosť a v pôvodnom texte sa nenachádza ani slovo milosrdenstvo; avšak spojenie spravodlivosti a lásky, ktoré sa javí ako milosrdenstvo, je do vlastnej náuky tohto evanjeliového podobenstva veľmi dôkladne vsunuté. Z podobenstva totiž jasne vysvitá, že láska prechádza do milosrdenstva, kedykoľvek treba prekročiť ustálenú normu spravodlivosti: táto norma je totiž spresnená a často veľmi úzka. Keď márnوترatný syn premrhal majetok, ktorý dostal od otca, môže si po svojom návrate nárokovať iba to, že ako pracujúci nádenník v otcovskom dome si bude zarábať na živobytie a potom pomaly si nazhromaždí určité množstvo majetku, hoci azda nikdy nie toľko, koľko premárnil. Tak by to vyžadovala spravodlivosť, a to tým viac, že tento syn nielen premárnil svoj dedičský podiel, ale svojím chovaním aj urazil a zarmútil otca. Toto chovanie, ktoré ho podľa jeho vlastného úsudku pozbavilo príslušnej dôstojnosti, nemohlo byť otcovi ľahostajné. Muselo mu spôsobiť bolesť a primeraným spôsobom sa ho dotknúť. Ide nakoniec o vlastného syna a tento vzťah nemohol byť zničený alebo dajako zrušený. Toho si je vedomý aj márnوترatný syn; a práve toto povedomie dáva jasne poznať stratu svojej hodnosti a pobáda ho k tomu, aby správne posúdil, aké miesto mu môže naďalej prislúchať v otcovom dome.

Zdôraznenie ľudskej dôstojnosti

6. Tento jasne načrtnutý obraz duševného rozpoloženia márnotravného syna nám umožňuje, aby sme dôkladnejšie pochopili, v čom vlastne spočíva Božie milosrdenstvo. Niet pochybnosti o tom, že postava otca v tomto jednoduchom, avšak hlbokom podobenstve poukazuje na Boha ako na Otca. Správanie sa otca v tomto podobenstve, celý spôsob jeho konania, v ktorom sa prejavujú jeho vnútorné city, nám dáva podnet, aby sme jednotlivé zložky starozákonného pojmu milosrdenstva videli v úplne novej spojitosti, ktorá sa vyznačuje veľkou jednoduchosťou a hĺbkou. Otec márnotravného syna ostáva totiž verný svojmu otcovstvu, verný svojej láske, ktorú svojmu synovi vždy preukazoval. Táto vernosť je v podobenstve vyjadrená nielen vrúcnosťou, ktorou objal syna, keď sa po premrhaní dedičstva vrátil domov, ale ešte väčšmi sa prejavuje pre márnotravného navrátilca. Prejav tejto radosti je toľký, že vyvoláva neľúbosť a závisť staršieho brata, ktorý nikdy nezanechal otca ani jeho dom.

Otcova vernosť voči sebe samému - ako jeho podstatná vlastnosť, vyjadrená už v Starom zákone slovom "hesed" - sa potvrdzuje veľmi dojímavým a vrúcnyim spôsobom. Čítame totiž, že keď otec zazrel márnotravného syna, ako sa približuje k domu, "bolo mu ho ľúto. Pribehol k nemu, hodil sa mu okolo krku a vybozkával ho." ⁶⁴ Koná tak pod vplyvom mocnej náklonnosti; táto je dôvodom aj jeho veľkodušnosti voči synovi, ktorá potom u staršieho brata vyvolala toľkú nevôľu. Avšak korene tohto duševného pohnutia treba hľadať hlbšie. Hľa: otec dobre chápe, že bolo zachránené určité základné dobro - totiž dobro ľudskosti jeho syna. Aj keď premrhal dedičstvo, jeho ľudskosť ostala zachovaná. Ba priam akoby znova nájdená. Dosvedčujú to slová, ktoré otec hovorí staršiemu synovi: "Ale patrilo sa hodovať a radovať sa, lebo tento tvoj brat bol mŕtvy, a ožil, bol stratený, a našiel sa." ⁶⁵ Tu sa hodí pripomenúť, že v tej istej pätnástej hlave Evanjelia podľa Lukáša sa stretáme s podobenstvom o stratenej a nájdenej ovci⁶⁶ a tiež o nájdení stratenej drachmy. ⁶⁷ Aj tam sa vždy spomína tá istá radosť ako v prípade márnotravného syna. Vernosť otca voči sebe je celá zameraná na ľudskosť a dôstojnosť strateného syna. Najmä toto vysvetľuje veľkú otcovu radosť pri synovom návrate.

Pritom možno povedať, že láska voči synovi, totiž tá láska, ktorá vyplýva zo samej povahy otcovstva, akoby predurčila otca na to, aby mal na starosti dôstojnosť svojho syna. Lebo táto starostlivosť určuje mieru jeho lásky, ktorú svätý Pavol takto ospevuje: "Láska je trpezlivá, láska je dobrotivá... nie je sebecká, nerozčuluje sa, nemyslí na zlé... ale raduje sa z pravdy... všetko dúfa, všetko vydrží" a "nikdy nezanikne".⁶⁸ Teda milosrdenstvo - ako nám ho Kristus predstavil v podobenstve o márnotravnom synovi - je vnútornou podstatou tej lásky, ktorá sa v Novom zákone označuje gréckym slovom "agapé". Preto takáto láska sa môže skláňať nad každým márnotravným synom, nad ľudskou úbohosťou, najmä však nad každou mravnou biedou, totiž nad hriechom. Keď sa to deje, vtedy ten, kto zakúsil milosrdenstvo, sa necíti byť pokorený, ale akoby znova nájdený a "vážený". Otec mu prejavuje svoju radosť predovšetkým preto, že "sa našiel" a "ožil". Táto radosť poukazuje na akési neporušené dobro: totiž syn, i keď je márnotravný, neprestáva byť opravdivým synom svojho otca; okrem toho radosť znamená aj získané dobro: v prípade márnotravného syna to bol návrat k poznaniu seba samého.

Udalosti, ktoré sa v Kristovom podobenstve dotýkajú vzťahu otca a syna, nemôžeme posudzovať len "z vonkajšieho hľadiska". Naše predsudky o milosrdenstve sú zväčša výsledkom iba vonkajšieho hodnotenia. Keď tak postupujeme, zdá sa nám, že v milosrdenstve je určitá nerovnosť medzi tým, kto ho dáva, a tým, kto ho prijíma. Preto sa prikláňame k mienke, že milosrdenstvo znevažuje toho človeka, ktorému sa preukazuje, a že narušuje jeho ľudskú dôstojnosť. Avšak podobenstvo o márnotratom synovi dokazuje, že je to inak: milosrdenstvo svojou povahou sa opiera o všeobecnú skúsenosť toho dobra, ktorým je sám človek, a o spoločnú skúsenosť jeho vlastnej dôstojnosti. Táto spoločná skúsenosť spôsobuje, že márnotratný syn začína vidieť seba a svoje počínanie v celej pravdivosti (pričom toto videnie pravdivosti znamená aj opravdivú pokoru): otcovi je však z tohto dôvodu taký milý, ako jeho jediné dobro, lebo jasne vidí, že sa takto uskutočnilo dobro, a to na základe akéhosi tajomného spojenia pravdy a lásky, ktorá zabúda na všetko zlo, čo syn vykonal.

Podobenstvo o márnotratom synovi vyjadruje v jednoduchej, avšak v hlbokjej forme skutočnosť obrátenia. Ono je najpresvedčivejším dôkazom účinkovania lásky a milosrdenstva prítomného v ľudskej spoločnosti. Vlastný a skutočný význam milosrdenstva nespočíva iba v tom, že nejaké - čo aj najbystrejšie a veľmi súcitné - oči zbadajú dajaké mravné, fyzické alebo telesné zlo; lebo opravdivá a vlastná povaha milosrdenstva sa prejavuje tým, že si váži, udržuje a vyslobodzuje dobro zo všetkých foriem zla, ktoré sa vyskytujú vo svete a v človekovi. Takto chápané milosrdenstvo znamená podstatnú náuku Kristovho mesiášskeho posolstva a základnú povahu jeho činnosti. V tomto zmysle chápali a uskutočňovali milosrdenstvo aj Kristovi učeníci a nasledovníci. V ich duši a skutkoch sa milosrdenstvo javilo vždy ako tvorivý dôkaz lásky, ktorá sa "nedá premôcť zlu, ale dobrom premáha zlo".⁶⁹ Preto opravdivá tvár milosrdenstva musí byť vždy znova odhalená. Zvlášť našej dobe je veľmi potrebné, i napriek rozličným opačným predsudkom.

V.

Veľkonočné tajomstvo

Milosrdenstvo je zjavené v kríži a v zmŕtvychvstaní

7. Mesiášske posolstvo Krista a jeho pôsobenie medzi ľuďmi dosahuje svoj vrchol v kríži a v zmŕtvychvstaní. Musíme teda hlboko vniknúť do tejto poslednej udalosti, ktorú najmä Koncil nazýva veľkonočným tajomstvom, ak chceme náplň milosrdenstva objasniť až do posledných odtienkov, ako nám bolo úplne zjavené v dejinách našej spásy. Na tomto mieste našich úvah je vhodné, aby sme si bližšie povšimli aj náuku encykliky *Redemptor hominis*. Lebo keď skutočnosť vykúpenia podľa ľudskej stránky odhaľuje nesmiernu veľkosť človeka, ktorý si zaslúžil mať takého a tak vznešeného Vykupiteľa, ⁷⁰ božská stránka toho istého vykúpenia nám dovoľuje spôsobom takrečeno úplne skúsenostným a "dejinným" zbadat veľkosť tej lásky, ktorá vôbec nezaváha ani vtedy, keď ide o jedinečnú obeť Syna, aby tak zadosťučinila vernosti Stvoriteľa a Otca voči ľuďom, stvoreným na jeho obraz a už "od počiatku" povolaným k milosti a sláve.

Udalosti Veľkého piatku toho týždňa a už aj predtým modlitba v Getsemanskej záhrade vnášajú akúsi základnú zmenu do celého priebehu zjavenia lásky a milosrdenstva v mesiášskom poslaní Krista. Tak sa zdá, že ten, ktorý "chodil, dobre robil a uzdravoval",⁷¹ liečil "všetky choroby a všetky

neduhy",⁷² teraz opačne sám by v najväčšej miere mal vzbudiť a dostať milosrdenstvo, keď je zajatý, potupovaný, odsúdený, bičovaný, trním korunovaný a na kríž pribitý zomiera v ukrutných mukách. ⁷³ Vtedy si zaiste v najväčšej miere zasluhoval milosrdenstvo od ľudí, ktorým dobre robil; avšak ho nedostal. Ba ani tí, ktorí sú mu najbližší, ho nevedia ochrániť a vytrhnúť z rúk protivníkov. V tomto poslednom úseku mesiášskej služby sa teda na Kristovi spĺňajú slová prorokov, predovšetkým slová Izaiáša o Pánovom služobníkovi: "jeho ranami sme uzdravení".⁷⁴

Ako človek, ktorý v záhrade Olivovej hory a na Kalvárii hrozne trpí, obracia sa Kristus k Otcovi: k tomu Otcovi, ktorého lásku voči ľuďom ohlasoval a ktorého milosrdenstvo celou svojou činnosťou dosvedčoval. On sám však nie je ušetrený od strašného utrpenia smrti na kríži: "Toho, ktorý nepoznal hriech, za nás urobil hriechom"⁷⁵ hovorí svätý Pavol, keď niekoľkými slovami poukazuje na veľkosť tajomstva kríža a na božskú povahu skutočnosti vykúpenia. Práve toto vykúpenie je posledným a konečným prejavom svätosti Boha, ktorý je sám absolútnou plnosťou dokonalosti: totiž plnosťou dokonalosti a lásky, keďže spravodlivosť sa zakladá na láske, z nej vyplýva a k nej smeruje. Preto v utrpení a smrti Kristovej - nakoľko Otec neušetril vlastného Syna, ale ho "za nás urobil hriechom"⁷⁶ - sa prejavuje absolútna spravodlivosť v tom, že Kristus za hriechy ľudského pokolenia podstupuje utrpenie a smrť. Je to "prekypujúca hojnosť" spravodlivosti, keď hriechy človeka sú nesmierne "vyvážené" obeťou Bohočloveka. Táto spravodlivosť je úplne "podľa miery" Boha, celá pochádza z lásky, totiž z lásky Otca a Syna; taktiež celá prináša plody lásky. Božská spravodlivosť, zjavená na Kristovom kríži, je preto "podľa miery" Božej, lebo vzniká z lásky a v láske má svoju dokonalosť tým, že prináša ovocie spásy. Božská náplň vykúpenia sa nevzťahuje len na odčinenie hriechu, ale s láskou obnovuje v človekovi tú tvorivú silu, ktorou môže znova dosiahnuť plnosť života a svätosti pochádzajúcej od Boha. Vykúpenie takto prináša so sebou zjavenie milosrdenstva v jeho plnosti.

Preto veľkonočné tajomstvo je vrcholom tohto zjavenia a uskutočňovania milosrdenstva, ktoré môže urobiť človeka spravodlivým a obnoviť samu spravodlivosť, nakoľko je ona totožná s tým poriadkom spásy, ktorý chcel Boh od počiatku uskutočniť v človekovi a skrze človeka vo svete. Trpiaci Kristus sa zvláštnym spôsobom obracia na človeka, a to nielen na veriaceho. Lebo aj neveriaci človek môže v ňom nájsť vrúcny vzťah a spojenie s ľudským osudom, taktiež plnosť nezištnej oddanosti pre vec človeka, pre pravdu a lásku. Avšak božská náplň veľkonočného tajomstva siaha ešte hlbšie. Lebo na Kalvárii postavený kríž, z ktorého Kristus naposledy hovorí so svojím Otcem, je akoby prejavom tej hlbkej lásky, ktorou podľa večného Božieho rozhodnutia človek - stvorený na Boží obraz a podobu - bol hneď vyznamenaný. Boh, ktorého nám Kristus zjavil, je so svetom úzko spojený nielen ako Stvoriteľ a prvý dôvod bytia; je totiž aj Otcem. S človekom, ktorého povolal k životu na tomto viditeľnom svete, ho spája užší zväzok, než ten, ktorý vyplýva zo stvorenia. Je to láska, ktorá nielen tvorí dobro, ale dáva účasť aj na samom živote Boha: Otca i Syna i Ducha Svätého. Lebo kto miluje, ten chce darovať seba samého.

Kristov kríž na Kalvárii stojí pri ceste tej podivuhodnej zámeny, toho zázračného sebadarovania Boha človekovi, ktoré vyzýva človeka, aby seba a so sebou celý viditeľný svet odovzdal Bohu. Takto má dosiahnuť účasť na božskom živote, ako prijatý (adoptívny) syn byť účastníkom pravdy

a lásky, ktorá je v Bohu a z Boha pochádza. Takto na ceste večného určenia človeka k hodnosti prijatého Božieho dieťaťa vyniká v dejinách Kristov kríž, kríž jednorodeného Syna, ktorý prišiel ako "svetlo zo svetla, ako pravý Boh z Boha pravého",⁷⁷ aby vydal posledné svedectvo o podivuhodnom zväzku Boha s ľudským pokolením, Boha s človekom, s každým jedným človekom. Tento zväzok je taký starý ako človek a siaha až k tajomstvu stvorenia; bol častejšie obnovovaný s jediným vyvoleným národom, teraz je však novou a večnou zmluvou, ustanovenou tam, na Kalvárii, a nie je vyhradená iba jednému národu, Izraelu, ale je otvorená všetkým a každému.

Čo nám teda hovorí Kristov kríž, ktorý je akoby posledným prejavom jeho mesiášskeho posolstva a poslania? A predsa nie je posledným slovom Boha a jeho zmluvy: toto slovo odznelo až pri svitaní toho dňa, keď najprv ženy a potom apoštoli prišli k hrobke ukrižovaného Krista, videli, že hrob je prázdny a prvýkrát počuli zvest': "Vstal z mŕtvych". Oni to hlásali ďalej a stali sa svedkami vzkrieseného Krista. Avšak i v tomto oslávení Syna Božieho je stále prítomný kríž. A kríž - celým mesiášskym svedectvom o Synovi človeka, ktorý na ňom zomrel - stále hovorí o Bohu Otcovi, ktorý je naskrze verný svojej láske voči človekovi: "Veď Boh tak miloval svet" - a teda vo svete človeka - "že dal svojho jednorodeného Syna, aby nezhynul nik, kto v neho verí, ale aby mal večný život."⁷⁸ Avšak veriť v ukrižovaného Syna znamená "vidieť Otca";⁷⁹ znamená veriť, že vo svete jestvuje láska a že je mocnejšia než akékoľvek zlo, do ktorého je zapletený človek i celé ľudské pokolenie, i svet. Veriť v takúto lásku znamená veriť aj v milosrdenstvo. Ono je totiž nevyhnutnou zložkou lásky, je akoby jej druhým menom. Je spolu aj jej prejavom a uskutočňovaním proti opravdivému zlu vo svete, ktoré človeka pokúša a sužuje, natíska sa mu do duše a môže ho aj "zahubiť v pekle".⁸⁰

Láska je silnejšia ako smrť a hriech

8. Kristov kríž na Kalvárii svedčí aj o sile zla proti samému Synovi Božiemu. Proti tomu, ktorý zo všetkých ľudských synov bol jediný svojou bytosťou celkom nevinný, hriechu neprístupný, ktorého príchod na svet nebol zaťažený Adamovou neposlušnosťou a dedičnou vinou. A práve na tomto Kristovi - za cenu jeho obety a poslušnosti "až na smrť"⁸¹ - sa koná súd nad hriechom. Toho, ktorý nepoznal hriech, Boh "za nás urobil hriechom".⁸² Koná sa súd aj nad smrťou, ktorá je od počiatku ľudských dejín pridružená k hriechu. Smrť je takto odsúdená smrťou toho, ktorý nepoznal hriech a jediný mohol svojou smrťou zničiť smrť.⁸³ Takto Kristov kríž, na ktorom Boh Syn, ktorý je jednej podstaty s Otcom, dal dokonalé zadost'učinenie Božej spravodlivosti, je akýmsi "základným" zjavením milosrdenstva alebo vlastne lásky, ktorá bojuje proti samému koreňu všetkého zla v dejinách človeka: proti hriechu a smrti.

V kríži sa teda Boh najhlbšie skláňa k človekovi a ku všetkému, čo človek - najmä v ťažkých a bolestných chvíľach - nazýva svojim nešťastným osudom. Kríž je akoby liečivým dotykem večnej lásky, ošetrujúcej najbolestivejšie rany ľudského života na zemi; znamená, že bol celkom splnený mesiášsky program, ktorý Kristus kedysi v nazaretskej synagóge vyhlásil⁸⁴ a potom pred poslami Jána Krstiteľa zopakoval.⁸⁵ Tento program - ako ho naznačilo už Izaiášovo proroctvo⁸⁶ - sa uskutočňoval prejavom milosrdnej lásky voči chudobným, zajatým, slepým, utláčaným a

hriešnikom. Avšak veľkonočné tajomstvo siaha až za hranice mnohotvárneho zla, ktoré postihuje človeka v pozemskom živote: lebo Kristov kríž nám dáva vidieť najhlbšie korene zla - totiž hriech a smrť - a tak sa stáva eschatologickým znakom. Až v eschatologickom dokončení a v poslednom obnovení sveta premôže láska vo všetkých vyvolených vnútorné pramene zla a prinesie ako zrelé ovocie - kráľovstvo života, svätosti a slávnej nesmrteľnosti. Základ tohto eschatologického dokončenia je však už v Kristovom kríži a v jeho smrti. Tá skutočnosť, že Kristus "tretieho dňa vstal z mŕtvych",⁸⁷ je posledným dôkazom jeho mesiášskeho poslania, je dovŕšením celého zjavenia milosrdnej lásky vo svete, ktorý trpí na rozličné zlo. Je aj znamením, ktoré poukazuje na "nové nebesia a novú zem",⁸⁸ keď Boh "zotrie im z očí každú slzu a už nebude smrti ani žiaľu, ani náreku ani bolesti viac nebude, lebo prvé sa pominulo".⁸⁹

V konečnom dovŕšení vecí sa milosrdenstvo zjaví ako láska; ale v časnosti, v ľudských dejinách - ktoré sú i dejinami hriechu a smrti - sa láska musí prejavovať a uskutočňovať predovšetkým ako milosrdenstvo. Kristovo mesiášske poslanie - poslanie milosrdenstva - sa stáva programom jeho ľudu, programom Cirkvi. V samom strede tohto programu však vždy stojí kríž, lebo v ňom zjavenie milosrdnej lásky dosahuje vrchol. Dokiaľ teda "prvé stvorenie" nepominie, ⁹⁰ kríž bude tým "miestom" na ktoré možno vzťahovať aj tieto slová Zjavenia apoštola Jána: "Hľa, stojím pri dverách a klopem. Kto počúvne môj hlas a otvorí dvere, k tomu vojdem a budem s ním večerať a on so mnou." ⁹¹ Boh zvláštnym spôsobom zjavuje svoje milosrdenstvo aj vtedy, keď človeka povzbudzuje k "milosrdenstvu" voči svojmu ukrižovanému Synovi.

Ukrižovaný Kristus je sám tým Slovom, ktoré nepominie, ⁹² je ten, ktorý stojí pri dverách a klope na srdce každého človeka. ⁹³ Pritom nepotláča slobodu človeka, ale chce v nej vzbudiť lásku, ktorá nebude len výrazom akéhosi súcitu s trpiacim Synom človeka, ale v určitom zmysle naozaj "milosrdenstvom", ktoré každý z nás preukazuje Synovi večného Otca. Či mohla byť v celom mesiášskom Kristovom diele a vo všetkých prejavoch milosrdenstva skrze kríž väčšmi zachovaná a povýšená dôstojnosť človeka, ako keď on, ktorý zakúsil milosrdenstvo, môže sám nejakým spôsobom "preukazovať milosrdenstvo"? Či sám Kristus neprejavuje takéto zmýšľanie voči človekovi, keď hovorí: "Čokoľvek ste urobili jednému z týchto..., mne ste urobili?" ⁹⁴ Ved' slová z reči na vrchu "Blahoslavení milosrdní, lebo oni dosiahnu milosrdenstvo"⁹⁵ vyjadrujú v určitom zmysle súhrn celej blahozvesti - evanjelia - a všetku tú podivuhodnú výmenu, ktorú v sebe obsahuje. Je to aj jednoduchý, mocný a "ľúbezný" zákon poriadku spásy. Či tieto slová z reči na vrchu, ktoré poukazujú na schopnosť ľudského srdca - že totiž ľudia môžu byť "milosrdní" - neodhaľujú v tomto smere hlboké tajomstvo Boha: totiž nepochopiteľnú jednotu Otca i Syna i Ducha Svätého, v ktorej láska v súlade so spravodlivosťou otvára cestu milosrdenstvu a toto zasa prejavuje dokonalosť spravodlivosti?

Veľkonočné tajomstvo je teda sám Kristus ako vrchol nevyspytateľného tajomstva Boha. Práve tu sa najviac a dokonale spĺňajú slová povedané vo večeradle: "Kto mňa vidí, vidí aj Otca." ⁹⁶ Lebo Kristus, ktorého Otec kvôli človekovi "neušetřil"⁹⁷ a ktorý vo svojich bolestiach a v smrti na kríži nezakúsil ľudské milosrdenstvo, svojím zmŕtvychvstaním zjavil plnosť tej lásky, ktorú má Otec voči

nemu a v ňom aj voči všetkým ľuďom. "Nie je Bohom mŕtvych, ale živých!" ⁹⁸ Svojím zmŕtvychvstaním nám ukázal Kristus Boha milosrdnej lásky práve v tom, že vzal na seba kríž ako cestu ku vzkrieseniu. Preto keď si pripomíname Kristov kríž a jeho utrpenie i smrť, naša viera a nádej sa majú sústrediť na Zmŕtvychvstalého; totiž na toho Krista, ktorý "večer v ten istý prvý deň v týždni... stal si doprostred" vo večeradle, kde "boli učeníci... dýchol na nich a hovoril im: Prijmite Ducha Svätého. Komu odpustíte hriechy, budú mu odpustené, komu ich zadržíte, budú zadržané".⁹⁹

Hľa, Boží Syn vo svojom vzkriesení dokonale zakúsil na sebe milosrdenstvo, totiž Otcovu lásku, ktorá je silnejšia než smrť. Avšak ten istý Kristus, Syn Boží, je ten, ktorý ku koncu mesiášskeho poslania - ba v určitom zmysle po ňom - zjavuje seba samého ako nevyčerpatelný prameň milosrdenstva, t.j. lásky, ktorú potom v priebehu dejín spásy treba v Cirkvi považovať vždy za silnejšiu, než je sám hriech. Veľkonočný Kristus je akoby posledným a večným stelesnením milosrdenstva a jeho živým znakom: dejinným, spásonosným i eschatologickým (poukazujúcim na koniec času). V tomto duchu nám posvätná veľkonočná liturgia kladie na ústa slová žalmu "Milosrdenstvo Pána ospevovať budem naveky." ¹⁰⁰

Matka milosrdenstva

9. V tomto veľkonočnom speve Cirkvi sa však ozývajú - v plnom prorockom význame - tie slová, ktoré povedala Mária, keď navštívila Alžbetu, manželku Zachariášovu: jeho milosrdenstvo z pokolenia na pokolenie. ¹⁰¹ Tieto slová už od okamihu vtelenia poskytujú nový pohľad na dejiny spásy. Po Kristovom vzkriesení však tento pohľad sa stáva novým aj v dejinnom, aj v eschatologickom zmysle. Odvtedy sa v neohraničenej ľudskej rodine vymieňajú stále početnejšie pokolenia: pristupujú aj nové generácie Božieho ľudu, označené znamením kríža",¹⁰² znakom Kristovho veľkonočného tajomstva, totiž úplným zjavením toho milosrdenstva, ktoré Mária na prahu domu svojej príbuznej hlasite oslavovala: jeho milosrdenstvo z pokolenia na pokolenie. ¹⁰³

Okrem toho Mária jedinečným a celkom mimoriadnym spôsobom zakúsila milosrdenstvo - ako nikto iný - a obetou svojho srdca dosiahla vynikajúcu účasť na samom zjavení Božieho milosrdenstva. Táto obeta je úzko spojená s krížom jej Syna, pod ktorým na Kalvárii aj ona stála. Jej obeta znamená zvláštnu účasť na zjavení milosrdenstva, totiž na absolútnej vernosti Boha voči svojej láske a zmluve, ktorú od večnosti určil a v čase uzavrel s človekom, s národom, s celým ľudským pokolením; je účasťou na tom zjavení, ktoré sa na kríži raz navždy uskutočnilo. Nikto nezakúsil tak ako Mária, matka Ukrižovaného, tajomstvo kríža, toto úžasné stretnutie božskej nekonečnej spravodlivosti a lásky, tento "bozk" milosrdenstva daný spravodlivosti. ¹⁰⁴ Nikto nepochopil toto tajomstvo tak ako Mária: totiž tú vsutku božskú náplň vykúpenia, ktoré sa uskutočnilo smrťou jej Syna na Kalvárii, pričom ona podala obetu svojho materinského srdca s rozhodným "fiat" - staň sa.

Mária teda hlbšie pozná tajomstvo Božieho milosrdenstva; pozná aj jeho cenu a vie, aká je tá cena vysoká. V tomto zmysle ju nazývame aj Matkou milosrdenstva, našou Paňou zľutovania alebo Matkou Božieho milosrdenstva. Tieto pomenovania majú hlboký náboženský obsah.

Vyjadrujú totiž schopnosť jej duše a celej osobnosti poznávať - v spleťtých dejinách Izraela, taktiež i v dejinách každého človeka a celého ľudského pokolenia - to milosrdenstvo, na ktorom sa nám podľa večného rozhodnutia Najsvätejšej Trojice dáva účasť "z pokolenia na pokolenie".¹⁰⁵ Spomenuté tituly, ktoré Matke Božej pripisujeme, predstavujú ju predovšetkým ako matku Ukrižovaného a Zmŕtvychvstalého. Ona mimoriadnym spôsobom zakúsila milosrdenstvo a rovnako mala na ňom zásluhy počas celého pozemského života a najmä pod krížom svojho Syna. Na základe skrytého a neporovnateľného spojenia s mesiášskou úlohou svojho Syna je zvláštnym spôsobom ustanovená na to, aby ľuďom priblížila lásku, ktorú on prišiel zjaviť. Táto láska sa najúčinnejšie prejavuje voči trpiacim a chudobným, voči zajatým a slepým, voči utláčaným a hriešnikom, ako to podľa Izaiášovho proroctva vyhlásil Kristus najprv v nazaretskej synagóge¹⁰⁶ a potom ako odpoveď na otázku poslov Jána Krstiteľa. ¹⁰⁷

Práve na tejto "milosrdnej" láske, ktorá sa najviac prejavuje voči duševnému a telesnému zlu, malo účasť jedinečným a význačným spôsobom srdce tej, ktorá bola matkou Ukrižovaného a Vzkrieseného: takú účasť mala Mária. Avšak v nej a skrze ňu sa táto láska stále prejavuje v dejinách Cirkvi a ľudského pokolenia. Takéto prejavovanie je veľmi užitočné, lebo v Matke Božej sa opiera o jedinečný cit materinského srdca, o jeho jemný postreh a zvláštnu schopnosť pôsobiť na všetkých, ktorí od matky ochotnejšie prijímajú milosrdnú lásku. Je to jedno z vynikajúcich a životodarných tajomstiev kresťanského náboženstva, úzko spojené s tajomstvom vtelenia.

Druhý vatikánsky koncil o tom hovorí: "Toto materstvo Márie v poriadku milosti trvá neprestajne odvtedy, čo dala pri zvestovaní svoj verný súhlas, v ktorom neochvejne zotrvala pod krížom, až kým sa nezavší večná spása všetkých vyvolených. Lebo ani po svojom nanebovzatí neprestala v tomto spásonosnom poslaní, ale svojím mnohonásobným orodovaním aj naďalej nám získava dar večného spasenia. S materinskou láskou sa stará o bratov svojho Syna, čo ešte putujú a nachádzajú sa v nebezpečenstvách a úzkostiach, dokiaľ sa nedostanú do blaženej vlasti." ¹⁰⁸

VI.

Milosrdenstvo... z pokolenia na pokolenie

Obraz našej generácie

10. Môžeme plným právom veriť, že aj naša doba bola zahrnutá v slovách Božej Matky, keď velebila milosrdenstvo, na ktorom majú účasť "z pokolenia na pokolenie" tí, čo sa dajú viesť Božou bázňou. Lebo slová Máriinho Magnifikatu majú prorocký obsah. Nevzťahujú sa len na minulosť Izraela, ale aj na budúcnosť Božieho ľudu na zemi. My, terajší obyvatelia zeme, žijeme v znamení blížiaceho sa tretieho tisícročia a v duši cítime príchod určitého dejinného prelomu. Terajšia doba považuje seba za šťastnú, lebo pokrok jej ponúka také možnosti, akú pred niekoľkými desaťročiami sa nedali ani tušiť. Tvorivá usilovnosť človeka a jeho dôvtip i práca spôsobili hlboké zmeny tak v prírodných vedách a v technike, ako aj v spoločenskom a kultúrnom živote ľudí. Človek si uvedomil svoju vládu nad prírodou a získal väčšie znalosti o zákonoch svojich spoločenských vzťahov. Spoznal aj to, že padli alebo sa zmenšili prekážky a priehradky medzi ľuďmi a národmi. Lebo vzrástol zmysel pre celok, povedomie jednoty ľudského pokolenia sa stalo

jasnejším, vznikla ochota vzájomne si pomáhať tam, kde to opravdivá potreba vyžaduje, a konečne je tu živá túžba i možnosť dať sa do styku s bratmi a so sestrami bez ohľadu na - azda aj umelé - zemepisné, národnostné i rasové rozdiely. Predovšetkým dnešná mládež si je vedomá toho, že pokrok vedy a techniky umožňuje získavať nielen hmotné dobrá, ale aj širšiu účasť na všetkých poznatkoch ľudstva. Napríklad rozvoj informačných prostriedkov zväčšuje tvorivé schopnosti človeka a otvára cestu k vedeckému a kultúrnemu bohatstvu iných národov. Nové komunikačné prostriedky podporujú plnšiu účasť na udalostiach a napomáhajú väčšiu výmenu názorov. Objavy biologické, psychologické a spoločenské umožňujú človekovi, aby hlbšie vníkol do bohatstva svojej bytosti. A hoci je pravda, že pokrok ostáva ešte často výsadou priemyselne vyspelých národov, predsa nemožno popierať, že v budúcnosti všetky národy a kmene môžu mať účasť na týchto dobrodeniach a nie je to iba dajaký zvláštny sen, ak len tu je opravdivá politická vôľa dosiahnuť to.

Avšak okrem toho - vlastne pritom všetkom - sú tu aj ťažkosti, ktoré, ako sa zdá stále vzrastajú. Sú tu úzkosti a slabosti, ktoré vyžadujú úprimnú odpoveď, a človek cíti, že ju musí dať. Okrem toho položenie terajšieho sveta ukazuje tieň a nezrovnalosti, ktoré nezostávajú vždy na povrchu. Pastoralná konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu *Gaudium et spes* zaiste nie je jediným dokumentom, ktorý sa zaoberá životom našej doby: má však zvláštnu váhu. A v ňom čítame: "Nerovnováha, na ktorú trpí dnešný svet, isteže súvisí so základnejšou nevyrovnanosťou, ktorá má korene priam v srdci človeka. Lebo v samom človeku je mnoho protikladov. Kým z jednej strany okusuje ako stvorenie svoju mnohonásobnú ohraničenosť, zatiaľ z druhej strany pociťuje v sebe bezhraničné túžby a povolanie k vyššiemu životu. Pritáňovaný mnohými vábivými vecami, je ustavične nútený vyberať medzi nimi a niektorých sa zriekať. Ba veru, krehký a hriešny, nezriedka koná to, čo nechce, a nekoná, čo by chcel. Teda sám v sebe je rozdvojený, a to má za následok aj toľké a také rozpory v spoločnosti." [109](#)

Na konci toho istého úvodného výkladu konštitúcie čítame: "...vzhľadom na súčasný vývoj sveta čím ďalej tým viac rastie počet tých, čo si kladú tieto najzákladnejšie otázky, alebo ich pociťujú s novou nástojčivosťou: Čo je vlastne človek? Aký je zmysel utrpenia, zla a smrti, ktoré neprestávajú napriek toľkému pokroku? Načo sú tie víťazstvá, získané za takú cenu?" [110](#)

Či po pätnástich rokoch, ktoré uplynuli od skončenia Druhého vatikánskeho koncilu, nás azda menej znepokojujú rozpory a hrozby našej doby? Tak sa zdá, že nie. Ba naopak: tie rozpory a hrozby, ktoré sa v koncilovom dokumente akoby len črtali bez úplného odhalenia nebezpečenstva, aké v sebe skrývali, odvtedy v priebehu týchto rokov sa viacej ozrejmili a to nebezpečenstvo potvrdili. Nedovoľujú, aby sme sa oddávali ilúziám predošlého veku.

Pramene nepokoja

11. V dnešnom svete vzrastá pocit nebezpečenstva. Rastie obava o každodenný život, spojená predovšetkým - ako som nakrátko naznačil v encyklike *Redemptor hominis* - s vidinou vojnového konfliktu, ktorý vzhľadom na množstvo terajšej atómovej výzbroje by mohol aspoň čiastočne

spôsobiť samovraždu ľudského pokolenia. Toto hroziace nebezpečenstvo sa nevzťahuje len na to, čo môžu ľudia ľuďom spôsobiť použitím vojenských prostriedkov, ale týka sa aj mnohých iných hrozieb, ktoré vyplývajú z hmotárskeho spôsobu života. Tento síce šíri humanistické zásady, avšak dáva prednosť veciam pred samotnou ľudskou osobnosťou. Dnešný človek sa teda obáva, že použitím tých prostriedkov, ktoré človečenstvo vynašlo, môžu byť jednotliví ľudia i spoločenstvá a národy vystavené útrapám v dôsledku násillia i nespravodlivosti zo strany iných ľudí, spoločenstiev a národov. Dejiny nášho storočia nám o tom podávajú dostatočné príklady. Napriek všetkým vyhláseniam o právach človeka ako integrálnej bytosti, pozostávajúcej z tela a duše, nemôžeme povedať, že tieto príklady patria iba minulosti.

Právom sa teda človek obáva, aby nepodľahol dajakému nátlaku, ktorý by ho pozbavil vnútornej slobody, možnosti prejaviť pravdu, o ktorej je presvedčený, viery, ktorú vyznáva, alebo oprávnenosti poslúchať hlas svedomia, ktorý mu ukazuje správnu cestu. Preto technické prostriedky, ktoré má terajšia spoločnosť poruke, skrývajú v sebe nielen možnosť sebazničenia vojenským konfliktom, ale umožňujú aj "pokojnou" cestou podrobiť si jednotlivých ľudí, rodiny i celé spoločnosti, ktoré môžu byť z akejkoľvek príčiny nepohodlné pre tých, čo tieto prostriedky ovládajú a sú hotoví ich použiť bez výčitky svedomia. Treba tu myslieť na trýznenie jestvujúce aj v dnešnom svete, ktoré autorita používa ako prostriedok nadvlády a politického útlaku a ktoré nižší činitelia beztrešne používajú.

Takto s pocitom biologickej hrozby rastie vedomie iného nebezpečenstva, ktoré by ničilo poväčšine to, čo svojou vlastnou povahou patrí k ľudskej bytosti a v najvyššej miere súvisí s dôstojnosťou osoby a s jej právom na pravdu a slobodu.

Pritom je tu veľmi bolestivá skutočnosť, že popri šťastných a nasýtených ľuďoch a ich spoločenstvách, žijúcich v nadbytku a oddaných rozkošiam, sa v tej istej ľudskej rodine nachádzajú jednotlivci i spoločenské skupiny, ktoré trpia hladom. Sú deti, ktoré zomierajú od hladu pred očami svojich matiek. V rozličných častiach sveta a v rozličných spoločenských i hospodárskych štruktúrach sa nachádzajú rozsiahle kraje biedy, núdze a nedostatočného rozvoja. Táto skutočnosť je už známa na celom svete. Tento stav nerovnosti medzi ľuďmi a národmi nielen ďalej trvá, ale aj vzrastá. V súčasnosti sa vyskytuje aj to, že vedľa tých, čo sú bohatí a žijú v hojnosti, iní žijú v biede, v núdzi a často zomierajú hladom; ich počet dosahuje nielen desiatky, ale i stovky miliónov. Z toho musí vznikáť stále väčší duševný nepokoj. Je zrejmé, že terajší hospodársky poriadok i sama civilizácia podliehajú nejakej základnej chybe, alebo skôr súhrnu chýb a mylnému usporiadaniu vecí, takže ľudská rodina sa nemôže z týchto neblahých okolností vymaniť.

Toto polozenie terajšieho sveta, v ktorom je toľko fyzického a mravného zla, takže svet sa zdá celý zapletený do sporov a hádok a plný nebezpečenstiev ohrozujúcich ľudskú slobodu, svedomie i náboženstvo, vysvetľuje tú obavu, ktorej človek dnešnej doby podlieha. Túto obavu pociťujú nielen tí, čo sú ukrátení alebo utláčaní, ale aj tí, ktorí sa tešia výhodám pokroku, bohatstva a moci. A hoci nechýbajú ľudia, ktorí sa snažia odhaliť príčiny tejto obavy alebo ju aj odstrániť pomocou

19
hmotných prostriedkov, ktoré im poskytuje technika, bohatstvo a moc, predsa v hĺbke ľudských duší tento nepokoj prehlušuje všetky riešenia. Lebo - ako to správne vysvetlil Druhý vatikánsky koncil - tento nepokoj sa vzťahuje na základné otázky celého ľudského života. Je to nepokoj spojený so zmyslom ľudského života na zemi a znamená obavu o budúcnosť človeka a celého ľudského pokolenia; preto vyžaduje pevné rozhodnutia vôle, ktoré sa stávajú rozkazom pre ľudstvo.
Stačí sama spravodlivosť?

12. Dá sa ľahko zistiť, že v terajšej spoločnosti sa na široko-d'aleko prebudil cit pre spravodlivosť; tento cit bezpochyby dôraznejšie upozorňuje na všetko, čo sa protiví spravodlivosti tak medzi jednotlivými ľuďmi, ako aj spoločenskými "triedami", medzi národmi, štátmi, občianskymi systémami, ba dokonca - ako sa hovorí - i medzi celými svetmi. Tieto hlboké a mnohotvárne duchovné snahy, ktoré v povedomí dnešných ľudí položili za základ spravodlivosť, svedčia o etickej povahe zápasov a bojov, ktoré prebiehajú svetom.

S ľuďmi našej doby si aj Cirkev osvojuje túto hlbokú a vrúcnu túžbu po všestrannom spravodlivom živote a neprestáva predkladať na uváženie rozličné aspekty spravodlivosti, ako ich vyžaduje život ľudí a spoločnosti. Dokladom tejto snahy je aj katolícka sociálna náuka, ktorá sa v priebehu posledného storočia veľmi rozvinula. Podľa jej zásad prebieha výchova a utváranie ľudského svedomia v duchu spravodlivosti a jednotlivé podujatia v oblasti apoštolátu laikov sú vedené tým istým duchom.

Avšak dosť ľahko zbadáme i to, že také úmysly a skutky, ktoré údajne vychádzajú z pojmu spravodlivosti a mali by napomáhať uskutočňovanie spravodlivosti v živote medzi ľuďmi, skupinami a spoločnosťami, bývajú často znetvorené. Hoci sa aj naďalej odvolávajú na ideu spravodlivosti, skúsenosť dokazuje, že nad spravodlivosťou nadobúdajú prevahu záporné sily, ako sú nedorozumenie, nenávisť alebo aj krutosť. V takomto prípade hlavnou pohnútkou činnosti sa stáva túžba po zničení nepriateľa, po obmedzení jeho slobody a po jeho uvedení do stavu úplnej závislosti od iného. To sa však protiví podstate spravodlivosti, ktorá svojou povahou sa snaží utvrdiť rovnosť a nestrannosť medzi spornými stranami. Tento druh zneužitia pojmu spravodlivosti a jej sfaľšovanie dokazujú, ako veľmi sa môže ľudský skutok líšiť od samej spravodlivosti aj vtedy, keď sa vlastne koná v jej mene. Kristus nie bez príčiny vyčítal svojim poslucháčom, oddaným učeniu Starého zákona, ich zmýšľanie, vyjadrené slovami: "Oko za oko, zub za zub." ¹¹¹ V tom čase to bola forma skrivenej spravodlivosti; dnešné formy ju však nasledujú ako svoj vzor. Vidno totiž, že pod zámenkou nejakej údajnej spravodlivosti (napríklad dejinnej alebo triednej) býva bližny niekedy zničený, zabitý, pozbavený slobody alebo základných ľudských práv. Skúsenosť predošlej i našej doby dokazuje, že spravodlivosť sama nestačí, ba môže viesť k popieraniu a k zničeniu seba samej, ak nedovolí vyššej čnosti, ktorou je láska, aby riadila ľudský život v jeho rozličných okolnostiach. Dejinná skúsenosť došla medziiným aj k tomuto výroku: Zvrchované právo - zvrchovaná nespravodlivosť (summum ius - summa iniuria). Táto výpoveď neumenšuje spravodlivosť, ani nijako nezľahčuje vážnosť toho poriadku, ktorý sa na nej zakladá; ale z iného hľadiska poukazuje na to, ako veľmi je potrebné pribrať aj hlbšie duchovné sily, ktoré

podmieňujú sám poriadok spravodlivosti.

Pri pohľade na obraz doby, do ktorej patríme, Cirkev prejavuje svoju účasť na obavách toľkých dnešných ľudí. Okrem toho jej robí starosť úpadok mnohých základných hodnôt, ktoré tvoria nesporný poklad nielen kresťanskej mravouky, ale vôbec ľudskej dôstojnosti a mravnej kultúry; takými sú bezpochyby: ochrana ľudského života od okamihu počatia, ochrana manželstva v jeho nerozlučiteľnej jednote, zachovanie trvácnosti rodín. Uvoľnenie mravov postihuje práve tieto citlivé stránky ľudského života a spolužitia. S tým však prichádza aj kríza pravdivosti v medziľudských vzťahoch, menšia pravdovravnosť, snaha, ktorá v styku s inými ľuďmi hľadá len svoj prospech, zmenšený zmysel pre skutočné spoločné dobro a väčšia náklonnosť k jeho zanedbávaniu. Takže nakoniec stráca svoju posvätnú povahu a stáva sa často akosi neľudským: lebo človek a spoločenstvo, ktorému nič nie je "sväté", napriek všetkému vonkajšiemu zdaniu mravne upadá.

VII.

Božie milosrdenstvo v poslaní Cirkvi

Tento pohľad na našu dobu, ktorý nevyhnutne vyvoláva hlbokú obavu, nás upamätáva na slová, ktoré v dôsledku vtelenia Syna Božieho zazneli v Máriinom chválospeve Magnifikat a oslavujú milosrdenstvo "z pokolenia na pokolenie". Cirkev dnešnej doby zachováva krásu týchto nebeských slov vo svojom srdci a používa ich vzhľadom na skúsenosti a bolesti veľkej ľudskej rodiny. Pritom si hlbšie a presnejšie uvedomuje, že musí celou svojou činnosťou vydávať svedectvo o Božom milosrdenstve podľa náuky Starého i Nového zákona, najmä však samého Ježiša Krista a jeho apoštolov. Je potrebné, aby Cirkev vydávala svedectvo o Božom milosrdenstve, ktoré bolo zjavené v Kristovi celým jeho mesiášskym poslaním; má vyznávať toto milosrdenstvo na prvom mieste ako spásanosnú pravdu viery a potrebnú pre život podľa tejto viery; má sa snažiť toto milosrdenstvo uvádzať a akoby stelesňovať v živote svojich veriacich a podľa možnosti aj v živote všetkých ľudí dobrej vôle. Napokon keď Cirkev vyznáva milosrdenstvo a ostáva mu stále verná, má právo a povinnosť dovolávať sa Božieho milosrdenstva, vzývať ho vo všetkých prípadoch fyzického a mravného zla a vo všetkých hrozbách, ktoré zatemňujú celú budúcnosť dnešného ľudstva.

Cirkev vyznáva a ohlasuje Božie milosrdenstvo

13. Cirkev teda musí vyznávať a hlásať Božie milosrdenstvo v celej jeho pravde, ako nám ju zjavenie predkladá. Na prvých stránkach tohto dokumentu som sa pokúsil aspoň naznačiť obrisy tejto pravdy, ktorá je tak hojne objasnená v celom Svätom písme a v tradícii. Táto pravda o Božom milosrdenstve, zvestovaná vo Svätom písme, sa v každodennom živote Cirkvi stále ozýva v mnohých čítaniach posvätnéj liturgie. Boží ľud ju pociťuje a prežíva vo svojej viere, ako to dosvedčujú prejavy zbožnosti jednotlivcov i celých spoločenstiev. Bolo by zaiste ťažko všetky tieto prejavy vypočítat' a poukázať na ne, keďže väčšinou sú so živou vrúcnosťou vpísané do duše a svedomia ľudí. Ak niektorí teológovia sú toho názoru, že milosrdenstvo je súhrnom Božích vlastností a dokonalostí, podáva o tom zvláštne dôkazy i Biblia, i tradícia, i celý život viery Božieho ľudu. Nie je tu však reč o nepochopiteľnej dokonalosti Božej podstaty v samom tajomstve božskej

bytosti, ale o tej dokonalosti a vlastnosti, na základe ktorej sa človek v hĺbke svojho vnútorného života veľmi často a veľmi zblízka stretáva so živým Bohom. Primerane Kristovým slovám, ktoré povedal Filipovi, [112](#) "videnie Otca" - totiž videnie Boha vierou - nachádza v stretnutí s jeho milosrdenstvom zvláštny zážitok vnútornej jednoduchosti a pravdivosti, ako to badáme aj v podobenstve o mánotratnom synovi.

"Kto mňa vidí, vidí Otca." [113](#) Cirkev hlása Božie milosrdenstvo a z neho žije v bohatej skúsenosti svojej viery a svojej náuky; pritom stále hľadá na Krista a celá sa obracia k nemu, k jeho životu a evanjeliu, k jeho krížu a vzkrieseniu, k celému jeho tajomstvu. Všetko totiž, čo nám umožňuje "vidieť" Krista v živej viere a náuke Cirkvi, nás privádza k "videniu Otca" vo svätosti jeho milosrdenstva. Tak sa vidí, že Cirkev najmä vtedy vyznáva a uctieva Božie milosrdenstvo, keď sa utieka k Ježišovmu srdcu. Prístup ku Kristovi v tajomstve jeho srdca nám dovoľuje, aby sme sa oddali tomuto akoby ústrednému a pre ľudí najprístupnejšiemu spôsobu zjavenia lásky milosrdného Otca, ktoré tvorí najvnútornejšie jadro mesiášskeho poslania Syna človeka.

Cirkev žije opravdivým životom, keď vyznáva a hlása milosrdenstvo - túto najpodivuhodnejšiu vlastnosť Stvoriteľa a Vykupiteľa - a keď privádza ľudí k prameňom Spasiteľovho milosrdenstva, ktoré ona opatruje a rozdáva. V tomto ohľade má veľkú dôležitosť stále rozjímanie o Božom slove a predovšetkým uvedomelé a náležité prijímanie Eucharistie i sviatosti pokánia, t.j. zmierenia. Lebo Eucharistia nás vždy privádza k tej láske, ktorá je silnejšia než smrť: "Kedykoľvek jeme tento chlieb a pijeme tento kalich", nielen zvestujeme Pánovu smrť, ale vyznávame aj jeho vzkriesenie, "kým nepríde" v sláve. [114](#) Eucharistická obeta, ktorú slávime na pamiatku toho, ktorý nám vo svojom mesiášskom poslaní ukázal Otca slovom i krížom, nám dosvedčuje tú nevyčerpatelnú lásku, ktorou sa chce s nami stále spájať a priam do nás vstupovať, keď ide v ústrety všetkým ľudským srdciam. Sviatosť pokánia lebo zmierenia však urovnáva cestu každému, aj keď je obťažovaný veľkými hriechmi. V tejto sviatosti môže každý človek zvláštnym spôsobom zakúsiť milosrdenstvo, totiž tú lásku, ktorá je mocnejšia než hriech. O tomto už bola reč v encyklike *Redemptor hominis*; je však vhodné znova pripomenúť túto dôležitú skutočnosť.

Keďže vo svete, ktorý "Boh tak miloval, že dal svojho jednorodeného Syna", [115](#) sa nachádza hriech, Boh, ktorý "je láska", [116](#) sa nevie inak zjaviť, len ako milosrdenstvo. Lebo ono zodpovedá nielen najvyššej pravdivosti tej lásky, ktorou je Boh, ale aj celej vnútornej pravde o človekovi a o svete, ktorý je jeho dočasnou vlasťou.

Ako dokonalosť nekonečného Boha, aj jeho milosrdenstvo je v sebe nekonečné. Preto je nekonečná a nevyčerpatelná Otcova ochotná vôľa prijať aj mánotratných synov, ktorí sa vracajú do jeho domu. Taktiež je nekonečná i radosť a moc odpustenia, ktoré ustavične vyvierajú z podivuhodnej ceny Synovej obety. Nijaký ľudský hriech túto moc nemôže prevýšiť ani obmedziť. V človekovi jej môže postaviť hrádzu jedine nedostatok dobrej vôle, neochota obrátiť sa a robiť pokánia, t.j. zotrvávanie v zatvrdlosti, odporovanie milosti a pravde, najmä odmietaním svedectva kríža a Kristovho zmŕtvychvstania.

Preto Cirkev vyznáva a hlása obrátenie. Obrátenie sa k Bohu spočíva v tom, že niekto objaví jeho milosrdenstvo, totiž lásku, ktorá je trpezlivá a dobrotivá¹¹⁷ podľa miery Stvoriteľa a Otca; lásku, ktorej "Boh a Otec nášho Pána Ježiša Krista"¹¹⁸ v dejinách zmluvy s človekom ostáva verný až do posledných dôsledkov: až po kríž, t.j. až po smrť a vzkriesenie svojho Syna. Obrátenie sa k Bohu je teda vždy výsledkom "nájdania" Otca, ktorý je bohatý na milosrdenstvo.

Opravdivé poznanie Božieho milosrdenstva a dobrotivej lásky je tiež večným a nesmiernym prameňom obrátenia, nielen ako prechodného vnútorného úkonu, ale aj ako trvalého zmýšľania a duševného stavu. Lebo tí, čo touto cestou poznávajú Boha a týmto spôsobom ho "vidia", nemôžu žiť inakšie, iba tak, že sú k nemu stále obrátení. Žijú teda v stave obrátenia; tento stav znamená základnú zložku putovania jednotlivých ľudí na zemi, kde sa zdržujú ako pútnici. Je zrejmé, že Cirkev hlása Božie milosrdenstvo, prejavené v ukrižovanom a vzkriesenom Kristovi nielen slovami svojej náuky, ale najmä vrúcny životný úsilím celého Božieho ľudu. Týmto svedectvom života vykonáva Cirkev vlastnú úlohu Božieho ľudu, ktorá znamená účasť na mesiášskej úlohe samého Krista a v istom zmysle v nej pokračuje.

Cirkev terajšej doby si je plne vedomá toho, že len na základe Božieho milosrdenstva môže splniť úlohy vyplývajúce z uznesení Druhého vatikánskeho koncilu, predovšetkým dielo ekumenizmu, ktorého cieľom je zjednotiť všetkých, ktorí sa hlásia ku Kristovi. V tomto ohľade Cirkev podniká mnohé podujatia, pričom pokorne vyznáva, že len láska, ktorá je silnejšia, než je slabosť ľudskej nesvornosti, môže navždy uskutočniť tú jednotu, za ktorú Kristus prosil Otca a ktorú Duch Svätý pre nás stále vyprosuje "nevysloviteľným vzdychaním".¹¹⁹

Cirkev sa snaží uskutočňovať milosrdenstvo

14. Ježiš Kristus učil, aby človek nielen prijímal a skusoval Božie milosrdenstvo, ale aby aj sám "bol milosrdný" voči iným: "Blahoslavení milosrdní, lebo oni dosiahnu milosrdenstvo."¹²⁰ V týchto slovách vidí Cirkev výzvu k činnosti a usiluje sa konať milosrdenstvo. Všetky blahoslavenstvá v reči na vrchu ukazujú síce cestu obrátenia a zmeny života, avšak blahoslavenstvo, ktoré sa vzťahuje na milosrdných, je v tejto veci zvlášť výrečné. Človek totiž natoľko má prístup k milosrdnej Božej láske, teda k jeho milosrdenstvu, nakoľko sa vnútorne sám zmení v duchu takejto lásky k blížnemu.

Tento zjavne evanjeliový postup nie je iba raz navždy uskutočnený duchovný obrat, ale znamená celý spôsob života, určitú potrebnú a stálu vlastnosť kresťanského povolania. Okrem toho spočíva v ustavičnom odkrývaní a vytrvalom uskutočňovaní lásky ako čnosti, ktorá spojuje a pozdvihuje, a to napriek akýmkoľvek psychologickým alebo spoločenským ťažkostiam; lebo ide o milosrdnú lásku, ktorá je podľa svojej podstaty tvorivá. V medziľudských vzťahoch milosrdná láska nikdy nie je úkonom alebo postupom iba jednej strany. I tam, kde všetko nasvedčuje tomu, že iba jedna strana dáva a ponúka, kým druhá len dostáva a prijíma (ako napríklad v prípade lekára, ktorý ošetruje, učiteľa, ktorý vyučuje, rodičov, ktorí poskytujú deťom výživu a vychovávajú ich, dobrodincu, ktorý podporuje núdzných), i tam v skutočnosti aj darca býva vždy obdarovaný. Aj on

sa ľahko môže dostať do polozenia, že bude dostávať a prijímať milosrdenstvo.

Sám ukrižovaný Kristus je nám v tom príkladom i mocným povzbudením a dôraznou výzvou. Keď nasledujeme tento pôsobivý príklad, môžeme so všetkou pokorou duše preukazovať iným milosrdenstvo v povedomí, že Kristus to uzná ako jemu preukázanú službu. ¹²¹ Podľa toho istého vzoru musíme očistiť všetky svoje úkony a úmysly, ktorými by sa milosrdenstvo chápalo a vykonávalo iba jednostranne, len ako dobrodenie, ktoré my poskytujeme iným ľuďom. Len vtedy je ono skutočne úkonom milosrdnej lásky, keď pri jeho výkone sme pevne presvedčení, že aj my ho dostávame od tých, ktorým ho preukazujeme. Keď však tento vzájomný vzťah chýba, vtedy naše skutky nie sú úkonmi milosrdenstva a nie je úplné ani naše obrátenie, ktorého cestu nám Kristus ukázal slovom i príkladom až po kríž. Ani nemáme plnú účasť na veľkolepom prameni jeho milosrdnej lásky, ktorý nám on otvoril.

Takto teda cesta, ktorú nám Kristus v reči na vrchu ukázal v blahoslavenstve o milosrdných, je oveľa priestrannejšia, než sú všeobecné názory ľudí o podstate milosrdenstva. Tieto názory totiž považujú milosrdenstvo za úkon alebo za postup iba jednej strany, ktorá si nárokuje a udržuje odstup medzi človekom, ktorý koná milosrdenstvo, a medzi tým, ktorému sa ono dostáva, medzi tým, kto koná dobro, a tým, kto ho prijíma. Odtiaľ vzniká požiadavka, aby vzťahy medzi ľuďmi a v spoločnosti boli oslobodené od milosrdenstva a upevňované iba samou spravodlivosťou. Také názory o milosrdenstve nechápu ten vnútorný súvis medzi milosrdenstvom a spravodlivosťou, o ktorom hovorí celá biblická tradícia a predovšetkým mesiášske Kristovo dielo. Možno totiž povedať, že opravdivé milosrdenstvo je najhlbším prameňom spravodlivosti. Lebo ak je spravodlivosť sama v sebe schopná toho, aby spravodlivo rozhodovala medzi ľuďmi o vzájomnom rozdelení pozemských majetkov, z druhej strany iba láska (a to aj tá dobrotivá láska, ktorú nazývame "milosrdenstvom") môže prinavrátiť človeka sebe samému.

Teda opravdivé kresťanské milosrdenstvo je v určitom zmysle akoby najdokonalejším stelesnením "rovnosti" medzi ľuďmi, a preto aj najdokonalejším uskutočnením spravodlivosti, ktorá vo svojom okruhu pôsobnosti smeruje k tomu istému účinku. Avšak rovnosť, ktorá je založená na spravodlivosti, je ohraničená na vonkajšie vecné hodnoty, kým láska a milosrdenstvo privádzajú ľudí k vzájomnému hodnoteniu toho, čo predstavuje človek sám so svojou vlastnou ľudskou dôstojnosťou. Spolu však touto "trpezlivou a dobrotivou"¹²² láskou spôsobená "rovnosť" ľudí nenarušuje ich rozdielnosť: ten, kto dáva, stane sa láskavejším, lebo pocítili, že aj on dostáva dar od obdarovaného; kto vie prijať dobrodenie s povedomím, že jeho prijatím tiež koná určité dobro, zo svojej strany prejavuje službu vznešenému pochopeniu osobnej ľudskej dôstojnosti; to prispieva k hlbšiemu zjednoteniu ľudí medzi sebou.

Takto sa teda milosrdenstvo stáva nevyhnutnou zložkou pri utváraní vzájomných ľudských vzťahov v duchu najväčšej úcty voči tomu, čo je ľudské, a prejavuje sa vo vzájomnom bratstve. Tento zväzok však nemôže medzi ľuďmi vzniknúť, ak chcú svoje vzájomné vzťahy riadiť jedine spravodlivosťou. Lebo táto potrebuje na všetkých úsekoch medziľudských vzťahov určitú - možno

povedať - "opravu" pomocou tej lásky, ktorá - podľa slov svätého Pavla - je "trpezlivá" a "dobrotivá", skrátka, má tie vlastnosti milosrdnej lásky, ktoré sú také dôležité pre evanjelium a pre kresťanské náboženstvo. Spolu si pripomíname, že milosrdná láska zahrňuje tú srdečnú nežnosť a jemnosť, ktorú tak výstižne znázorňuje podobenstvo o márnotrattnom synovi, ¹²³ taktiež i podobenstvá o stratenej ovci a o stratenej drachme. ¹²⁴ Preto je veľmi potrebné udržiavať milosrdnú lásku medzi tými, ktorí si blízko stoja: medzi manželmi, medzi rodičmi a deťmi, medzi priateľmi; nesmie však chýbať ani vo výchove, ani v pastorálnej činnosti.

Okruh pôsobnosti milosrdnej lásky však nie je obmedzený iba na tieto oblasti. Pápež Pavol VI. častejšie spomínal "civilizáciu lásky" ¹²⁵ ako taký cieľ, ku ktorému majú smerovať všetky snahy na poli spoločenskom, kultúrnom, hospodárskom i politickom. Tu treba dodať, že tento cieľ sa nikdy nedosiahne, ak sa vo svojom zmýšľaní a vo svojich skutkoch vzťahujúcich sa na široké a spletité problémy ľudského spoluzitia budeme pridržať zásady: "oko za oko, zub za zub" ¹²⁶ a nebudeme sa usilovať túto formulu dôkladne opraviť a zdokonaľiť novým duchom. K tomuto nás pobáda aj Druhý vatikánsky koncil, keď opätovne prízvukuje, že treba urobiť svet ľudskejším ¹²⁷ a poslanie Cirkvi v súčasnom svete vidí práve v uskutočňovaní tejto úlohy. Svet ľudí sa však môže stať ľudskejším len vtedy, ak do mnohotvárných medziľudských a spoločenských vzťahov spolu so spravodlivosťou vnesieme aj tú "milosrdnú lásku", ktorá tvorí mesiášske poslanstvo evanjelia. Ďalej sa svet ľudí môže stavať "stále ľudskejším" iba vtedy, ak pre všetky vzájomné vzťahy, ktoré vyjadrujú jeho mravnú tvárnosť, zaistíme miesto a dobu odpúšťania, ktoré je podľa evanjelia tak veľmi potrebné. Lebo odpustenie dokazuje, že vo svete jestvuje láska, ktorá je silnejšia než hriech. Okrem toho je toto odpustenie základnou podmienkou zmierenia nielen vo vzťahu Boha voči človekovi, ale aj vo vzájomných vzťahoch medzi ľuďmi. Svet bez odpúšťania by bol svetom iba studenej a bezohľadnej spravodlivosti, v mene ktorej by každý vyžadoval od ostatných len svoje práva. Rozličné formy takzvaného egoizmu, ktoré v človekovi driemu, by mohli takto zmeniť ľudský spoločný život na systém utláčania slabších mocnejšími alebo na javisko stáleho boja jedných proti druhým.

Preto musí Cirkev v každej dejinnej dobe - zvlášť v tejto našej - považovať za jednu zo svojich hlavných úloh to, aby hlásala a do života vnášala tajomstvo milosrdenstva, ktoré bolo v najväčšom stupni zjavené v Ježišovi Kristovi. Avšak nielen pre Cirkev, ako pre spoločenstvo veriacich, ale v určitom zmysle pre všetkých ľudí je toto tajomstvo prameňom iného života, než aký by vybudoval človek vystavený náporu trojitej žiadostivosti, ktorá v ňom pôsobí. ¹²⁸ V mene tohto tajomstva nám Kristus káže, aby sme vždy odpúšťali. Ako často opakujeme v modlitbe, ktorú nás on sám naučil, túto prosbu: "Odpusť nám naše viny, ako i my odpúšťame svojim vinníkom" - totiž tým, ktorí sa voči nám nejako previnili! ¹²⁹ Je naozaj veľmi ťažko vyjadriť jedinečnú vznešenosť duševného stavu, ktorý tieto slová označujú a zdôrazňujú. Ako veľa hovoria tieto slová každému človekovi o jeho blížnom, ale aj o ňom samom! Lebo vedomie, že všetci sú si navzájom dlžníkmi, súčasne povoláva ľudí utvoriť bratské spoločenstvo, ktoré naznačil svätý Pavol, keď naliehavo povzbudzoval veriacich, aby sa znášali "navzájom v láske". ¹³⁰ Ako nás to veľmi poučuje, aby sme zachovávali poníženosť voči človekovi, tak voči blížnemu, ako aj voči sebe samému! Aká škola

dobrej vôle je tu naporúdzi pre každodenné spolužitie v rozličných okolnostiach nášho života! Ak nebudeme dbať na túto náuku, čo nám ostane z akéhokoľvek humanistického usporiadania života a výchovy?

Kristus tak veľmi zdôrazňuje nutnosť odpúšťania, že na Petrovu otázku, koľkokrát má vôbec odpustiť hriech svojmu blížnemu, odpovedá symbolickým číslom "sedemdesiatsedem ráz".¹³¹ Tým mu naznačuje, že má odpustiť každému a vždy. Je však samozrejmé, že tento rozkaz veľkodušného odpúšťania nezrušuje oprávnené požiadavky spravodlivosti. Lebo cieľom odpúšťania je - možno povedať - správne chápaná spravodlivosť. Odpustenie - a jeho prameň: milosrdenstvo - nikde v evanjeliu neznamená povoľnosť voči zlu, voči pohoršeniu, voči utrpenej krivde alebo urážke. Podmienkou odpustenia je totiž v týchto prípadoch náprava zla a pohoršenia, náhrada za krivdu, odčinenie potupnej urážky.

Základná štruktúra spravodlivosti sa teda vždy uplatňuje pri výkone milosrdenstva. Ale toto vie dať spravodlivosti nový obsah, ktorého celkom jednoduchým a najúplnejším prejavom je odpustenie. Ono totiž ukazuje, že okrem "zadosťučinenia" a "prímeria", ktoré je požiadavkou spravodlivosti, je potrebná aj láska, aby sa človek ukázal opravdivo ľudským. Podmienky spravodlivosti musia byť dokonale splnené, aby tvár lásky zažiarila v celej jasnosti. Už pri rozboře podobenstva o márnotratom synovi bola zdôraznená myšlienka, že ten, kto odpúšťa, a ten, komu je odpustené, sa stretajú v určitom dôležitom bode, totiž v dôstojnosti, ktorá tvorí prirodzené dobro človeka; toto nesmie byť stratené; jeho potvrdenie alebo nájsenie je prameňom najväčšej radosti.¹³²

Cirkev právom považuje za svoju povinnosť a za cieľ svojho poslania chrániť vlastnú povahu odpúšťania v živote a v mravoch, ako aj vo výchove a v pastorálnej činnosti. Cirkev to koná tak, že chráni samotný prameň odpúšťania, ktorým je tajomstvo Božieho milosrdenstva zjavené v Ježišovi Kristovi.

Činnosť Cirkvi na všetkých úsekoch, ako ich mnohonásobne naznačuje posledný Koncil a dlhodobá skúsenosť apoštolskej práce, nemá iný základ, než "čerpať z prameňov Spasiteľových".¹³³ Tým sú zdôraznené viaceré smernice pre poslanie a činnosť Cirkvi v živote jednotlivých kresťanov i spoločenstiev a celého Božieho ľudu. Avšak "čerpať z prameňov Spasiteľových" nemožno inak, iba v duchu tej chudoby, ku ktorej nás Pán povolal slovom i príkladom: "Zadarmo ste dostali, zadarmo dávajte."¹³⁴ Takto evanjeliová chudoba služobníkov a rozdávačov milosti i všetkého ľudu, vydávajúceho svedectvo "o veľkých skutkoch" svojho Pána, bude oveľa jasnejšie dokazovať, že Boh je "bohatý na milosrdenstvo".

VIII.

Modlitba Cirkvi v dnešnej dobe

Cirkev vzýva Božie milosrdenstvo

15. Cirkev hlása a rozličným spôsobom vyznáva pravdu o Božom milosrdenstve, ktoré bolo zjavené v ukrižovanom a vzkriesenom Kristovi. Usiluje sa prejavovať ľuďom milosrdenstvo skrze ľudí. V tom vidí prepotrebnú podmienku svojej starostlivosti o lepšiu a "ľudskejšiu" svet pre prítomnosť i pre budúcnosť. Avšak Cirkev v žiadnom čase, v žiadnej dejinnej dobe - najmä v takej rozhodnej, ako je terajšia - nesmie zabúdať na modlitbu, úpenlivé volanie o Božie milosrdenstvo proti mnohonásobnému zlu, ktoré zaťažuje ľudské pokolenie a hrozí mu. Je to základné právo a povinnosť Cirkvi, žijúcej v Ježišovi Kristovi. Je to právo a povinnosť pred Bohom a pred ľuďmi. Čím viacej podlieha vedomie ľudí vplyvom iba svetského zmýšľania a stráca aj samotný význam slova "milosrdenstvo", čím viacej sa vzdáľuje od Boha a tým aj od tajomstva milosrdenstva, tým viacej má Cirkev právo a povinnosť "mocným hlasom"¹³⁵ vyzývať Božie milosrdenstvo. Tento mocný hlas, ktorý je pre dnešnú Cirkev zvlášť významný, sa obracia na Boha a dovoľáva sa jeho milosrdenstva, o ktorom Cirkev vyznáva a hlása, že sa dokonale prejavilo v ukrižovanom a vzkriesenom Kristovi, totiž vo veľkonočnom tajomstve. Toto tajomstvo zahrňuje najúplnejšie zjavenie milosrdenstva, totiž lásky, ktorá je silnejšia než smrť, mocnejšia než hriech i akékoľvek zlo. Je to láska, ktorá človeka vyzdvihuje aj z najhlbšieho pádu a oslobodzuje aj od najväčších nebezpečenstiev.

Ľudia našej doby cítia tieto hroziace nebezpečenstvá. Čo sme o tejto veci už povedali, to bolo iba v náznakoch. Dnešný človek sa často s veľkou úzkosťou pýta seba samého, ako by sa dali riešiť tie desivé rozpory, ktoré sú na svete nahromadené a zasahujú do života ľudí. Ak niekedy nemá odvahu vypovedať slovo "milosrdenstvo" alebo ak bez náboženstva a vo svojom povedomí nenachádza rovnocenný výraz, tým viac musí Cirkev prízvukovať toto slovo, a nie iba vo svojom vlastnom mene, ale aj v mene všetkých ľudí nášho veku.

Všetko teda, čo sme v tomto dokumente povedali o milosrdenstve, musí nakoniec prejsť do vrúcnej modlitby: musí sa stať hlasitým volaním o milosrdenstvo pre potreby ľudí v dnešnom svete. Toto volanie však má byť naplnené celou pravdou o milosrdenstve, ako to v prehojnej miere vyjadruje Sväté písmo, tradícia a opravdivý život viery Božieho ľudu v priebehu toľkých storočí. Ako proroci, tak i my vyzývame týmto volaním Boha, ktorý nič nemôže mať v nenávisti z toho, čo utvoril, ¹³⁶ Boha, ktorý je verný svojmu otcovstvu a svojej láske. Ako proroci, tak aj my sa dovoľávame tejto lásky, ktorá sa prejavuje aj materinskými vlastnosťami a sprevádza každé svoje dieťa a každú stratenú ovcu ako matka, i keby počet stratených dosahoval stovky miliónov, i keby zloba vo svete prevyšovala dobro a terajšie pokolenie by pre hriechy zasluhovalo novú "potopu", ako ju kedysi zasluhovala Noemova doba. Utekajme sa k tej otcovskej láske, ktorú nám zjavil Kristus svojím mesiášskym poslaním a ktorá dosiahla svoj vrchol v jeho kríži, smrti a zmŕtvychvstaní! Skrze Krista sa utiekajme k Bohu, so spomienkou na slová Máriinho spevu Magnifikat, kde sa oslavuje milosrdenstvo, ktoré ide "z pokolenia na pokolenie". Vyprosujme Božie milosrdenstvo pre ľudí tejto našej doby! Cirkev však, ktorá sa podľa vzoru Panny Márie usiluje o to, aby bola ľuďom v Bohu matkou, prejaví touto modlitbou svoju materinskú starostlivosť a úprimnú lásku, ktorá je zaiste najmocnejšou pohnútkou k modlitbe.

Predkladáme svoje vrúčne prosby vedené vierou, nádejou a láskou, ktorú nám Kristus vložil do

srdca. Takýto duševný stav znamená lásku k Bohu, ktorého dnešný človek od seba často oddialil a odcudzil sa mu, keď rozličným spôsobom vyhlasoval, že je pre neho "zbytočný". Tá láska k Bohu, ktorej urážlivé odmietanie zo strany terajších ľudí hlboko pociťujeme, nás pobáda, aby sme s Kristom na kríži zvolali: "Otče, odpusť im, lebo nevedia, čo robia." ¹³⁷ Je v tom vyjadrená aj láska k ľuďom, a to voči všetkým bez výnimky a bez akéhokoľvek rozlišovania, bez rozdielu rasy, kultúry, reči, svetonázoru, taktiež bez rozdielu medzi priateľmi a nepriateľmi. Je to láska voči ľuďom, ktorá praje všetko opravdivé dobro každému jednému i každej ľudskej spoločnosti a rodine, každému národu, spoločenskej triede, mládeži, dospelým, rodičom, starcom i nemocným, každému bez výnimky. Je to láska a horlivá starostlivosť zabezpečiť každému všetko, čo je skutočne dobré, a odstrániť i odvrátiť všetko, čo je zlé.

Ak niekto z terajších ľudí nemá účasť na tej viere a nádeji, ktorá nás ako Kristových služobníkov a správcov Božích tajomstiev ¹³⁸ privádza k tomu, aby sme v tomto dejinnom období vyprosovali Božie milosrdenstvo pre celé ľudské pokolenie, nech sa aspoň snaží pochopiť dôvod tejto starostlivosti. Vychádza totiž z lásky k človekovi a ku všetkému, čo je ľudské a čo je podľa mienky mnohých súčasných ľudí veľmi ohrozené. Kristovo tajomstvo, ktoré nám odhaľuje vznešené povolanie človeka, ma pobádalo, aby som v encyklike *Redemptor hominis* znova zdôraznil neporovnateľnú ľudskú dôstojnosť; ono ma zároveň zaväzuje, aby som hlásal milosrdenstvo ako zmilúvajúcu sa Božiu lásku v tom istom Kristovom tajomstve. Tak isto ma toto tajomstvo pozýva, aby som sa obracal k tomuto milosrdenstvu a vyprosoval ho v tejto ťažkej a rozhodujúcej chvíli dejín Cirkvi i sveta, keď sa približujeme ku koncu druhého tisícročia.

V mene ukrižovaného a vzkrieseného Ježiša Krista, v duchu jeho mesiášskeho diela, ktoré v dejinách ľudstva ďalej trvá, pozdvihujeme svoj hlas a prosíme, aby sa v tejto historickej dobe znova zjavila tá láska, ktorá je v Otcovi, a aby sa pôsobením Syna i Duchu Svätého stala zreteľne prítomnou v terajšom svete a mocnejšou nad každé zlo, mocnejšou, než je hriech a smrť. Prosíme o to na orodovanie tej, ktorá neprestajne hlása "milosrdenstvo z pokolenia na pokolenie"; a podporovaní aj príhovorom tých, na ktorých sa už splnili slová reči na vrchu: "Blahoslavení milosrdní, lebo oni dosiahnu milosrdenstvo." ¹³⁹

Keď Cirkev plní veľkolepú úlohu uskutočňovania Druhého vatikánskeho koncilu - ktorý možno oprávnene považovať za nové sebarealizovanie Cirkvi primerane požiadavkám doby, v ktorej žijeme - musí byť stále vedená vedomím, že v tomto diele nijako nemôže myslieť iba na seba samu. Lebo celou náplňou jej života je, aby poukazovalo na Boha, totiž na toho Otca, ktorý nám umožnil, že ho v Kristovi "vidíme". ¹⁴⁰ Nech by tu ľudské dejiny kládli akýkoľvek odpor, nech by súčasná civilizácia vyznávala akékoľvek iné rozličné názory a hoci by sa popieranie Boha vo svete veľmi rozmohlo, tým bližšie nám musí byť toto tajomstvo, ktoré bolo od večnosti skryté v Bohu a ktoré Ježiš Kristus v čase zjavil človekovi.

Napokon vám z vrúcneho srdca udeľujeme apoštolské požehnanie.

Dané v Ríme u Svätého Petra 30. decembra - na Prvú adventnú nedeľu - v roku 1980, v treťom roku nášho pontifikátu.

Ján Pavol II.

1 Porov. Ef 2,4.

2 Porov. Jn 1,18; Hebr 1,1 n.

3 Jn 14,8 n.

4 Ef 2,4 n.

5 2Kor 1,3.

6 Konšt. Gaudium et spes, 22: AAS 58 (1966), str. 1042.

7 Porov. tamže.

8 1Tim 6,16.

9 Rim 1,20.

10 Jn 1,18.

11 1Tim 6,16.

12 Tit 3,4.

13 Porov. Ef 2,4.

14 Porov. Gn 1,28.

15 Konšt. Gaudium et spes, 9: AAS 58 (1966), str. 1032.

16 2Kor 1,3.

17 Mt 6,4; 6,18.

18 Porov. Ef 3,18; Lk 11,5-13.

19 Lk 4,18 n.

20 Lk 7,19.

21 Lk 7,22 n.

22 1Jn 4,16.

23 Porov. Ef 2,4.

24 Lk 15,11-32.

25 Lk 10,30-37.

26 Mt 18,23-35.

27 Mt 18,12,n.; Lk 15,3-7.

28 Lk 15,8 n.

29 Mt 22,38.

30 Mt 5,7.

31 Porov. Sdc 3,7 n.

32 Porov. 1Kr 8,22-53].

33 Porov. Mich 7,18 n.

34 Porov. Iz 1,18; 51,4-16.

35 Porov. Bar 2,11-3,8.

36 Porov. Nech 9.

37 Porov. napr. Oz 2,21-25; Iz 54,6 n.

38 Porov. Jer 31,20; Ez 39,25-29.

39 Porov. 2Sam 11,12; 24,10.

40 Porov. Jób: viaceré miesta.

41 Est 4,17 n.

42 Porov. napr. Neh 9,30 n; Tob 3,2; 11 n; 8,16 n; 1Mak 4,24.

43 Porov. Ex 3,7 n.

44 Porov. Iz 63,9.

45 Ex 34,6.

46 Porov. Num 14,18; 2Krn 30,9; Neh 9,17; Ž 86,15; Múd 15,1; Ekl 2,11; Joel 2,13.

47 Porov. Iz 63,16.

48 Porov. Ex 4,22.

49 Porov. Oz 2,3.

50 Porov. Oz 11,7 n; Jer 31,20; Iz 5,6.

51 Porov. Ž 103 a 145.

52 Knihy Starého zákona používajú na vyjadrenie pojmu milosrdenstva najmä dva výrazy, medzi ktorými je jemný sémantický rozdiel. Je to predovšetkým slovo "hesed", ktoré znamená vnútorný cit dobroty. Keď medzi dvoma ľuďmi vznikne táto dobrota, sú si navzájom nielen dobroprajní, ale súčasne aj navzájom verní na základe určitého vnútorného záväzku, teda na základe vernosti voči sebe samým. Ak "hesed" znamená "milosť" alebo "lásku", to je výsledok práve tejto vernosti. Že tento záväzok má povahu nielen mravnú, ale takmer právnickú, to na veci nič nemení. Keď sa v Starom zákone slovo "hesed" vzťahuje na Pána, deje sa to vždy vzhľadom na zmluvu, ktorú Boh uzavrel s

Izraelom. Táto zmluva bola zo strany Boha darom a milosťou pre Izraela. Keďže však táto zmluva, uzavretá s Bohom, primeraným spôsobom zaväzovala, aby bola zachovávaná, slovo "hesed" nadobudlo určitý právnický význam. Keď Izrael zmluvu porušil a jej podmienky neplnil, Boh už nebol ňou viazaný na právnickom podklade. A práve vtedy "hesed", keď už nemá právnu záväznosť, sa prejavuje podľa svojho hlbšieho zmyslu, vo svojom pôvodnom význame, totiž ako darujúca láska, ako láska, ktorá je silnejšia než zrada, ako milosť, ktorá je mocnejšia než hriech.

Táto vernosť voči nevernej "dcére môjho ľudu" (porov. Nár 4,3,6) je vlastne vernosť Boha voči sebe samému. Vysvitá to najmä z častého používania dvojitého výrazu "hesed we?emet" (t.j. milosť a vernosť), ktorý možno považovať za hendiadys (porov. napr. Ex 34,6; 2Sam 2,6; 15,20; Ž 25,10; 40,11 n; 85,11; 138,2; Mich 7,20). "Dom Izraela, nie kvôli vám budem konať, ale pre svoje sväté meno" (Ez 36,22). Preto Izrael, hoci je obťažovaný vinou porušenia zmluvy a neodváža sa už žiadať Božie "hesed" na základe zákonnej spravodlivosti, predsa môže a má vytrvať v nádeji a v dôvere, že ho dosiahne, keďže Boh zmluvy koná vlastne podľa svojej lásky. Výsledkom tejto lásky je odpustenie, navrátenie milosti a obnovenie vnútornej zmluvy.

ruhé slovo, ktoré sa v reči Starého zákona používa na vyjadrenie milosrdenstva, je "rahamim". Trocha sa odlišuje od významu slova "hesed". Lebo kým "hesed" znamená vernosť voči sebe samému a záväznosť zodpovedať svojej láske (sú to v určitom zmysle mužské vlastnosti), "rahamim" už svojím spôsobom označuje materinskú lásku ("reham" je vlastne materské lono). Z hlbokého a pôvodného zväzku a spojenia matky s dieťaťom vzniká voči nemu zvláštny vzťah, totiž jedinečná láska. Túto lásku možno nazvať v každom ohľade nezištnou a nijako nezaslúženou; zakladá sa akosi na vnútornej nutnosti, je požiadavkou srdca. Je teda akoby "ženským" variantom mužskej vernosti voči sebe, ktorá sa označuje slovom "hesed". Na tomto psychologickom základe nadobúda "rahamim" rozličné prejavy, ako sú: dobrotá, nežnosť, trpezlivosť, zhovievavosť, t.j. ochotná vôľa odpustiť.

Starý zákon skutočne pripisuje Bohu tieto vlastnosti, keď na neho vzťahuje slovo "rahamim". U Izaiáša čítame: "Môže matka zabudnúť na svoje nemluvňa a nezľutuje sa nad synom svojho lona? A keby aj ona zabudla, ja nezabudnem na teba" (Iz 49,15). Táto láska, ktorá je vzhľadom na tajomnú silu materstva verná a nepremožiteľná, sa naznačuje v Starom zákone rozličným spôsobom: ako oslobodenie od nebezpečenstva, najmä od nepriateľov, potom ako odpustenie hriechov - či už jednotlivých ľudí alebo i celého Izraela - konečne ako pevná vôľa splniť prísľuby a nádeje, vzťahujúce sa na posledné veci, napriek všetkej ľudskej nevernosti, ako čítame u Ozeáša: "Vyhojím ich poranenia, milovať ich budem vďačne" (Oz 14,5).

Okrem toho sa v Starom zákone nachádzajú aj iné výrazy, ktoré sa rozličným spôsobom vzťahujú na tú istú základnú myšlienku. Avšak vyššie spomenuté dva výrazy si zasluhujú zvláštnu pozornosť. V nich sa jasne ukazuje ich pôvodný antropomorfný aspekt: autori posvätnéj Biblie totiž v úvahách o Božom milosrdenstve používajú výrazy, ktoré zodpovedajú vedomiu a skúsenosti ľudí príslušnej doby. Grécke slová v preklade Septuaginty vykazujú menšiu rozmanitosť než hebrejský text, a preto nevyjadrujú všetky jemné sémantické odtienky, ktoré sú vlastné pôvodnému textu. Bez ohľadu však na túto okolnosť Nový zákon nadväzuje na bohatstvo a hĺbku, ktorými sa vyznačoval už Starý zákon.

Takto prijímame akoby z dedičstva Starého zákona - v určitom súhrne - nielen hojnosť výrazov, ktoré tieto knihy používajú na vyjadrenie Božieho milosrdenstva, ale aj vlastnú a zrejme antropomorfnú "psychológiu" Boha: totiž obraz jeho starostlivej lásky, ktorá oproti zlu a zvlášť oproti hriechu jednotlivého človeka i všetkého ľudu sa prejavuje ako milosrdenstvo. Tento obraz sa utvára nielen na základe slov "hánan", ktoré má skôr všeobecný zmysel, ale aj podľa významu slov "hesed" a "rahamim". Slovo "hánan" vyjadruje širší pojem: znamená uistenie o milosti, v čom je zahrnutá takrečeno stála ochota k veľkodušnosti, dobroprajnosti a zhovievavosti.

Okrem týchto základných sémantických prvkov je pojem milosrdenstva v Starom zákone obsiahnutý aj v slove "hámal", ktoré pôvodne znamená "ušetriť" (porazeného nepriateľa), ale aj "prejaviť milosrdenstvo a súcit", takže vyjadruje prijatie na milosť a odpustenie viny. Podobne aj slovo "hús" znamená milosrdenstvo a súcit, avšak predovšetkým v zmysle citovom. Tieto slová sa však v textoch posvätnéj Biblie zriedkavejšie používajú na vyjadrenie milosrdenstva. Pritom si zasluhuje pozornosť už spomenuté slovo "we?emet", ktoré znamená predovšetkým "pevnosť, istotu" (v gréckom preklade Septuaginty však "pravdu"), okrem toho znamená "vernosť", takže vykazuje zhodu s vlastným sémantickým významom slova "hesed".

53 Porov. Ž 40,11; 98,2 n. Iz 45,21; 51,5,8; 56,1.

54 Múd 11,24,

55 1Jn 4,16.

56 Jer 31,3.

57 Iz 54,10.

58 Jn 4,2,11; Ž 145,9; Ekl 18,8-14; Múd 11,23-12,1.

59 Jn 14,9.

60 V oboch prípadoch ide o "hesed", t.j. o vernosť, ktorú Boh zachováva k svojej láske voči ľudu vzťahujúcu sa na prisľúbenia, ktoré práve v materstve Bohorodičky dosiahnu svoje definitívne splnenie (porov. Lk 1,49-54).

61 Lk 1,72. Tu sa tiež hovorí o milosrdenstve podľa významu slova "hesed", kým v nasledujúcich vetách, kde Zachariáš hovorí o milosrdnej добрote Boha, je jasne vyjadrený druhý význam, totiž zmysel slova "rahamim" (v preklade "milosrdný súcit"), ktoré označuje Božie milosrdenstvo skôr vo význame materinskej lásky.

62 Porov. Lk 15,11-32.

63 Lk 15,18 n.

64 Lk 15,20.

65 Lk 15,32.

66 Porov. Lk 15,3-6.

67 Porov. Lk 15,8 n.

68 1Kor 13,4-8.

69 Rim 12,21.

70 Porov. veľkonočný chválospev Exsultet.

71 Sk 10,38.

72 Mt 9,35.

73 Porov. Mk 15,37; Jn 19,30.

74 Iz 53,5.

75 2Kor 5,21.

76 Tamže.

77 Nicejsko-caríhradské vyznanie viery.

78 Jn 3,16.

79 Porov. Jn 14,9.

80 Mt 10,28.

81 Flp 2,8.

82 2Kor 5,21.

83 Porov. 1Kor 15,54 n.

84 Porov. Lk 4,18-21.

85 Porov. Lk 7,20-23.

86 Porov. Iz 35,5; 61,1 n.

87 1Kor 15,4.

88 Zjv 21,1.

89 Zjv 21,4.

90 Porov. Zjv 21,4.

91 Zjv 3,20.

92 Porov. Mt 24,35.

93 Porov. Zjv. 3,20.

94 Mt 25,40.

95 Mt 5,7.

96 Jn 14,9.

97 Rim 8,32.

98 Mk 12,27.

99 Jn 20,19-23.

100 Ž 89,2.

101 Lk 1,50.

102 Porov. 2Kor 1,21 n.

103 Lk 1,50.

104 Porov. Ž 85,11.

105 Lk 1,50.

106 Porov. Lk 4,18.

107 Porov. Lk 7,2.

108 Dog. konšt. Lumen gentium, 62: AAS 57 (1965), str. 63.

109 Konšt. Gaudium et spes, 10: AAS 58 (1966), str. 1032.

110 Tamže.

111 Mt 5,38.

112 Porov. Jn 14,9 n.

113 Tamže.

114 Porov. 1Kor 11,26; zvolanie v kánone Rímskeho misála.

115 Jn 3,16.

116 1Jn 4,8.

117 Porov. 1Kor 13,4.

118 2Kor 1,3.

119 Rim 8,26.

120 Mt 5,77.

121 Porov. Mt 25,34-40.

122 Porov. 1Kor 13,4.

123 Porov. Lk 15,11-32.

124 Porov. Lk 15,1-10.

125 Porov. reč Pavla VI. na zakľúčenie jubilejného roku 1975.

126 Mt 5,38.

127 Konšt. Gaudium et spes, 40: AAS 58 (1966), str. 1057; apoštolské povzbudenie Pavla VI. s otcovskou dobroprajnosťou: AAS 67 (1975), str. 7 n., 17-23.

128 Porov. 1Jn 2,16. 129 Mt 6,12.

129 Mt 6,12.

130 Ef 4,2; porov. Gal 6,2.

131 Mt 18,22.

132 Porov. Lk 15,32.

133 Porov. Iz 12,3.

134 Mt 10,8.

135 Porov. Hebr 5,7.

136 Porov. Múd 11,24; Ž 145,9; Gn 1,31.

137 Lk 23,34.

138 Porov. 1Kor 4,1.

139 Porov. Mt 5,7.

140 Porov. Jn 14,9.

© Copyright 1980 - Libreria Editrice Vaticana

Copyright © Dicastero per la Comunicazione - Libreria Editrice Vaticana